

Identificeren van agrariërs die houtige landschapselementen willen aanleggen.

Rapportage

3 juli 2023, Den Bosch | Ons Kenmerk: 25258652

In opdracht van: a.s.r. real estate

HAS green academy
Onderwijsboulevard 221
Postbus 90108
5200 MA 's-Hertogenbosch
Telefoon: 088 890 36 00

Documenttitel: identificeren van agrariërs die houtige landschapselementen willen aanleggen.
Projectcode: 22200312

Opdrachtgever: David Harleman & Fadyan Pronk (a.s.r. real estate)

Projectleider: Evert-Jan Ulrich
Projectteam: Teun Laureijs
Nick Sessink

Plaats: 's-Hertogenbosch
Datum: 3 juli 2023

Voorwoord

Geachte lezer,

Met gepaste trots presenteren wij u ons onderzoeksrapport. Tijdens dit project hebben wij onderzoek gedaan naar het draagvlak onder agrariërs voor het aanplanten van houtige landschapselementen. We hebben onderzoek gedaan en bronnen geraadpleegd om zo te achterhalen wat de effecten zijn van houtige landschapselementen, op de bodem, biodiversiteit en ecologie. Daarnaast hebben wij verschillende Interviews afgenomen om inzicht te krijgen in wat er speelt bij agrariërs, en wat de redenen kunnen zijn voor het wel of niet aanplanten van houtige landschapselementen. Een van onze doelen was om eventuele kennisleemtes inzichtelijk te maken en deze doormiddel van dit onderzoeksrapport en de daarbij behorende factsheet te verkleinen. Gedurende het project hebben we diverse uitdagingen ondervonden en hebben we veel nieuw inzichten gekregen. We zijn echter altijd gemotiveerd gebleven om deze obstakels te overwinnen en naar een succesvol resultaat toe te werken. We willen dan ook graag onze dank uitspreken aan onze onderzoeksbegeleiders Ellen Weerman en Evert-Jan Ulrich voor de goede ondersteuning en feedback. Wij zijn ook dankbaar voor de ontvangen hulp van Deliana van Lierop gedurende de eerste maanden van dit onderzoek.

Daarnaast willen we onze dank uitspreken aan a.s.r. en in het bijzonder aan David Harleman, Maurits Elsevier-Stokmans, Django Conradi en Fadyan Pronk, voor de interessante en uitdagende opdracht. Ook de kritische blik die zij ons hebben geboden hielp ons scherp te blijven en zorgde ervoor dat wij adequaat konden handelen. Allerlaatst gaat onze dank uit naar de verschillende agrariërs die hun kennis en inzichten tijdens de interviews met ons hebben willen delen.

Wij hopen dat dit project u zal informeren, inspireren en aan zal zetten tot verdere discussie en onderzoek. Het is onze intentie om met ons werk een bijdrage te leveren aan het delen van kennis en het stimuleren van de toepassing van houtige landschapselementen door agrariërs.

Wij wensen u veel plezier bij het lezen van ons onderzoek en we hopen dat het handvaten biedt voor het aanplanten van houtige landschapselementen.

Met vriendelijke groet,
Nick Sessink en Teun Laureijs

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting.....	4
1. Inleiding.....	5
2. Methode & uitwerking	7
2.1 Stakeholderanalyse	7
2.2 Onderzoek draagvlak.....	9
2.3 Aanleg- en onderhoud van houtige landschapselementen.	13
2.4 Ecologische, maatschappelijke & economische baten.....	15
3. Discussie, conclusie & aanbevelingen.....	18
Bibliografie.....	22
Bijlagen	27

Samenvatting

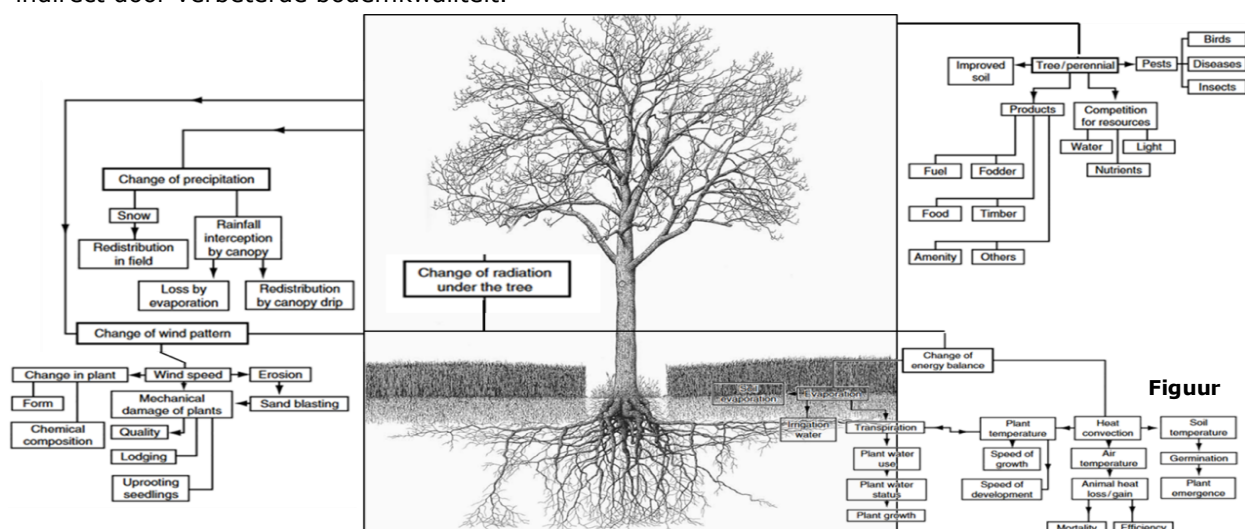
Het landschap heeft de afgelopen decennia veel veranderingen ondergaan. Door schaalvergroting zijn veel houtige landschapselementen verdwenen in het landschap. Houtige landschapselementen zoals: heggen, hagen, houtsingels en houtwallen leveren tal van ecosysteemdiensten. Deze diensten brengen voordelen mee voor biodiversiteit, klimaat, maatschappij en de agrarische onderneming. Te denken valt aan diensten zoals: koolstofvastlegging, afname erosie door wind en water en verkrijgen van vitale insecten-, planten- en dierenpopulaties. Beleidsmatig is vastgesteld dat er 10% meer groen-blauwe dooradering (GBDA) moet komen. Deze GBDA bestaat uit natuurlijke oevers, poelen en kruiden- en bloemrijke randen en de eerdergenoemde houtige landschapselementen. Agrariërs kunnen een grote bijdrage leveren aan deze 10% aangezien ongeveer de helft van het landgebruik agrarisch is in Nederland. Het is daarom belangrijk dat er voldoende draagvlak is voor houtige landschapselementen onder agrariërs. De pachtgronden van a.s.r. kunnen mogelijk een rol spelen bij de transitie van het landelijk gebied in de GBDA. Dit onderzoek had daarom als doel te achterhalen hoeveel draagvlak er is voor de aanleg van houtige landschapselementen onder pachtende agrariërs bij a.s.r. Hierbij was de hoofdvraag: hoe kunnen agrarische ondernemers, die pachten bij a.s.r. real estate, gestimuleerd worden voor de aanleg en onderhoud van houtige landschapselementen op basis van ecologische, maatschappelijke en economische baten? Daarnaast was de insteek om agrariërs te identificeren die voor de aanleg van houtige landschapselementen zijn. Voor deze agrariërs is een aanleg- en onderhoudsplan opgesteld. Allerlaatst zijn de aanleg- en onderhoudskosten, maatschappelijke, ecologische en economische baten in beeld gebracht. Hier is vervolgens een factsheet van gemaakt om kennis te verschaffen aan agrariërs. Doormiddel van het houden van interviews is het draagvlak bepaald op thema's als: kennis, motivatie en behoeftes. Het resultaat was dat agrariërs nog niet warmlopen voor de aanleg van houtige landschapselementen. In dit onderzoek zijn twee van de zestien geïnterviewde agrariërs gemotiveerd voor het aanleggen van houtige landschapselementen. De meeste agrariërs wilden enkele voorwaarden weten voordat de aanleg van houtige landschapselementen werd overwogen. Deze voorwaarden gingen over: het rondkrijgen van het verdienmodel, de afwaardering van de grond en hinder van het houtige landschapselement. De marginale kennis over subsidiëring bij agrariërs kan meegespeeld hebben in de sceptische houding tegenover houtige landschapselementen. Om meer draagvlak voor houtige landschapselementen te krijgen onder agrariërs is het belangrijk dat er een goede kennisverschaffing en begeleiding is vanuit a.s.r. De rentmeester speelt een cruciale rol in het verschaffen van deze kennis doordat hij dicht bij de praktijk staat. Kennisverschaffing kan ook plaatsvinden door de opgestelde factsheet. Naast acties vanuit a.s.r. dient er ook toekomstperspectief geboden te worden door de overheid. Subsidieregelingen zijn niet eenduidig en niet concurrerend met verlies in opbrengst. Om toekomst perspectief te bieden moeten de regelingen eenvoudiger worden en een verdienmodel sluitend worden gemaakt door bijvoorbeeld de diensten van een houtig landschapselement te belonen. Deze diensten zijn dan onderdeel van het verdienmodel en kunnen zorgen voor een heroverweging van de aanplant van houtige landschapselementen.

1. Inleiding

Door de invoering van de Ruilverkavelingswet in 1924 werd voor het eerst de grote versnippering van het vooroorlogse agrarisch landschap aangepakt. Agrariërs konden gemakkelijker gronden ruilen. Doordat percelen met elkaar verbonden werden, verdwenen veel houtige landschapselementen uit het landschap. Onder houtige landschapselementen vallen bijvoorbeeld: hagen, heggen, houtsingels en houtwallen (de Wilde, Z.D.; de Jong et al., 2009). De afname van houtige landschapselementen heeft voor een eentoniger landschap gezorgd, waarbij het cultuurlandschap is verruild voor een landschap met vlaktes aan Engels raaigras en akkerbouw (Rijsdijk, 2022). Met het verdwijnen van de landschapselementen zijn ook de positieve effecten van deze elementen op hun omgeving verdwenen.

Houtige landschapselementen vervullen veel verschillende functies in het landschap (figuur 1.1). Hagen, heggen en bomen verhogen het organisch stofgehalte in de bodem, waardoor de sponswerking in de bodem wordt vergroot. Dit houdt in dat water beter wordt vastgehouden, waardoor het beschikbaar is voor gewassen bij periodes van droogte. Daarnaast houden hagen en heggen de bodem beter vast, en vindt er minder bodemerosie plaats (Haagsma et al., 2018). Hierdoor blijven voedingsstoffen beter op het land en wordt de verspreiding van schadelijke bodempathogenen gereduceerd. Eveneens zorgen houtige landschapselementen voor klimaatmitigatie door het vastleggen van koolstof, en verhogen ze de biodiversiteit en de verspreiding hiervan (genendiversiteit).

De afgelopen 50 jaar zijn 70% van de insecten afgenomen en veel vogels, zoogdieren en vissen nemen ook in aantallen af. In het agrarisch gebied is er een afname van de biodiversiteit, hierdoor zijn deze gebieden minder veerkrachtig en zijn daardoor minder goed bestand tegen de gevolgen van klimaatverandering (WUR, 2022). Daarnaast ondervindt de landbouwsector nadelige gevolgen hiervan, zoals verdroging, dat voor een dalende gewasopbrengst zorgt (van den Eertwegh et al., 2021; Berkhuizen & de Boer, 2010). Houtige landschapselementen zorgen direct voor een verbetering van de lokale biodiversiteit doordat het voedsel, rust- en schuilplaatsen biedt, maar ook indirect door verbeterde bodemkwaliteit.

1.1: Ecosysteemfuncties; De ecosysteemfuncties die een boom, haag of heg kan vervullen (Cannell et al., 1996).

In 2019 is het klimaatakkoord (EZK, 2019) gesloten, waarop vervolgens het Aanvalsplan landschap is opgesteld. Dit plan heeft als doel een bijdrage te leveren aan het behalen van de Europese verplichtingen rondom biodiversiteit, klimaat en schoonwater. Het Aanvalsplan landschap is gericht op een 10 procent groenblauwe dooradering (GBDA) van het landelijk gebied (Aanvalsplan landschap, 2022). Deze GBDA bestaat uit lijnvormige elementen zoals: heggen, houtwallen, singels, natuurlijke oevers, poelen en kruiden- en bloemrijke randen. Waar voorheen het cultuurlandschap uit deze GBDA bestond, is door schaalvergroting en intensivering van de landbouw dit grotendeels uit het landschap verdwenen (Creemers et al., 2009; WNF, 2020; Rijdsdijk, 2022). Om deze landschapselementen in het landelijk gebied te kunnen realiseren, moet het draagvlak onder agrarische ondernemers hiervoor worden vergroot. Dit kan worden bewerkstelligd door het intensiveren van de samenwerking met agrariërs en door het delen van kennis. Er wordt hierbij de focus gelegd op houtige landschapselementen.

Uit een kort vooronderzoek van Lyanne de Haan projectmedewerker van HAS green academy, in opdracht van a.s.r. real estate, bleek dat agrariërs de waarde van landschapselementen inzien (bijlage 1). Daarnaast lopen ze tegen belemmeringen aan zoals wisselend beleid en onvoldoende inzicht in wat de impact is op het verdienmodel. Daarnaast komt uit het vooronderzoek naar voren dat de benodigde kennis voor de aanplant van houtige landschapselementen ontbreekt. In onderstaand onderzoek is onderzocht doormiddel van het afnemen van interviews bij agrariërs, hoeveel draagvlak aanwezig is onder, bij a.s.r. pachtende, agrariërs voor de aanleg van houtige landschapselementen. Dit resulteerde in dat de meerderheid van de geïnterviewde agrariërs aangaf niet te beschikken over de juiste kennis met betrekking tot de voordelen en bestaande subsidies, omtrent houtige landschapselementen. Deze groep geeft aan dat ze behoefte hebben aan duidelijke randvoorwaarden en kaders die gelden voor de aanplant. Naast het achterhalen van het draagvlak was het doel om in deze fase vijf agrariërs te identificeren die bereid zijn om over te gaan tot de aanleg van houtige landschapselementen. In dit onderzoek zijn drie deelnemende agrariërs geïdentificeerd (inclusief deelnemende agrariër uit fase 1). Voor deze drie agrariërs is een globaal en uniform aanleg- en onderhoudsplan opgesteld. Daarnaast zijn de ecologische, maatschappelijke en financiële baten in beeld gebracht. Deze zijn gebundeld en overzichtelijk weergegeven in een factsheet. Deze factsheet brengt de baten en voorwaarden in beeld voor de twijfelende agrariërs.

Hoofdvraag: Hoe kunnen agrarische ondernemers, die pachten bij a.s.r. real estate, gestimuleerd worden voor de aanleg en onderhoud van houtige landschapselementen op basis van ecologische, maatschappelijke en economische baten?

Deelvragen:

- Hoe kunnen agrariërs gestimuleerd worden voor het aanleggen van houtige landschapselementen?
- Wat zijn (mogelijke) kennisleemtes met betrekking tot de aanleg en het onderhoud van houtige landschapselementen?
- Wat zijn kennis- en informatiebehoeftes met betrekking tot de pachtkorting, subsidiëring en de aanleg en onderhoud van houtige landschapselementen?
- Welk onderhoud/beheer moet er worden verricht voor verschillende houtige landschapselementen en welke kosten zijn daaraan verbonden?
- Welke subsidies, met welke randvoorwaarden bestaan er voor houtige landschapselementen?
- Kunnen deze subsidies mogelijk gestapeld worden en/of gecombineerd worden met bestaande pachtkortingen van a.s.r.?
- Welke houtige landschapselementen zijn geschikt op het bodem en watersysteem en passend in het landschap van de 3 agrariërs?

2. Methode & uitwerking

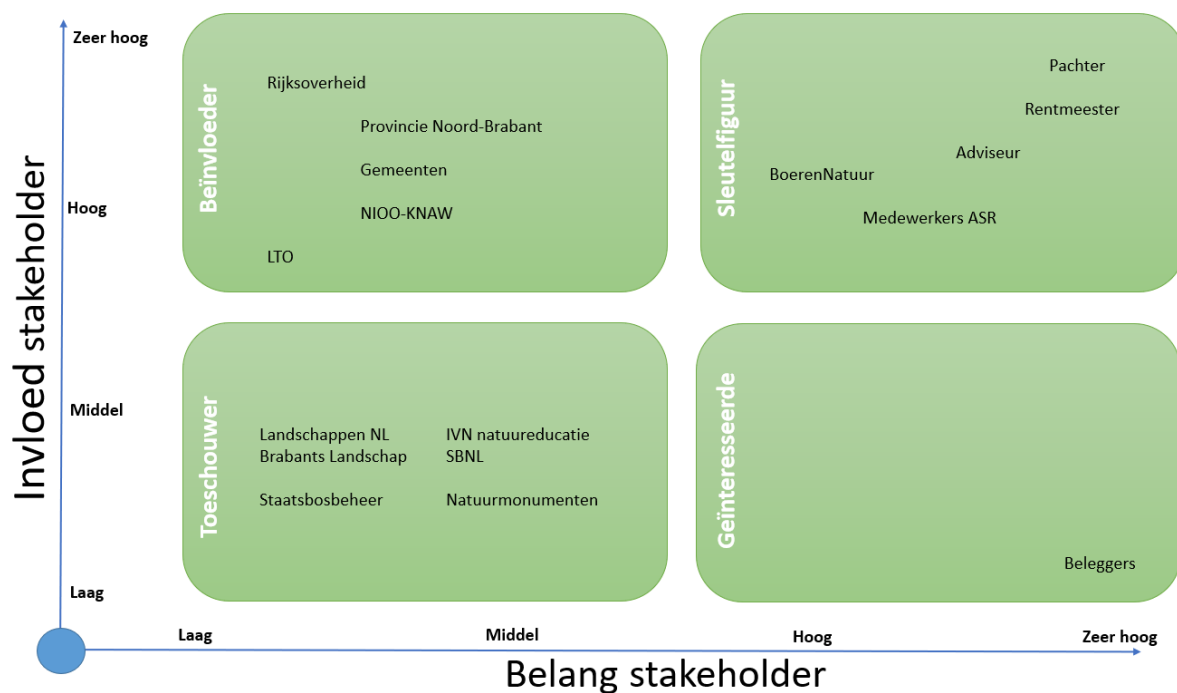
2.1 Stakeholderanalyse

Methode

Een stakeholderanalyse helpt bij het identificeren van de belangrijkste stakeholders en het begrijpen van hun behoeften, verwachtingen, belangen en invloed. Het kan ook helpen bij het in kaart brengen van potentiële conflicten tussen stakeholders en het ontwikkelen van een visie om deze conflicten te voorkomen, of indien nodig op te lossen. Om deze stakeholderanalyse uit te voeren, zijn eerst alle belanghebbenden geïdentificeerd. Dit zijn de partijen die invloed uitoefenen op het project en/of belangen hebben omtrent de aanplant van houtige landschapselementen. Echter heeft niet elke stakeholder evenveel belang en invloed binnen dit project. Daarnaast geeft de analyse weer welk effect en welke rol, iedere stakeholder kan vervullen voor het vergroten van het draagvlak voor de aanleg van houtige landschapselementen onder agrariërs. De verschillende actoren die meegenomen zijn in de stakeholderanalyse zijn bepaald aan de hand van voorgaand onderzoek van Lyanne de Haan (bijlage 1), literatuurstudie en gesprekken met stakeholders (o.a. a.s.r., HAS, rentmeesters etc.). Aan de hand van de informatie die via de rentmeester is verkregen en de bovengenoemde inventarisatie, is bepaald welke actoren relevant waren om te interviewen. Om dit inzichtelijk te maken, is er een matrix gemaakt waarin de stakeholders worden geplaatst. De positie van stakeholders in de matrix wordt bepaald op basis van hun invloed en belang. Stakeholders die invloedrijk zijn worden hoog in de matrix gezet, terwijl stakeholders met een groot belang verder naar rechts worden geplaatst (figuur 2.1). Op basis van deze matrix zijn er vier typen stakeholders geïdentificeerd:

1. Toeschouwer: Deze stakeholders hebben weinig aandacht nodig in het project. Hun belang en invloed zijn relatief beperkt, en kunnen min of meer worden genegeerd. Ze nemen deel aan het project ter kennisgeving.
2. Beïnvloeder: Het is belangrijk om deze stakeholders tevreden te houden. Deze partij heeft relatief veel invloed, maar zijn belang is beperkt. Het is noodzakelijk om hen bij het project te betrekken, omdat het anders moeilijker kan worden om de beoogde doelen te bereiken.
3. Geïnteresseerde: Deze stakeholders moeten goed geïnformeerd worden. Ze hebben relatief veel belang bij het project, maar hun invloed is beperkt. Het is belangrijk om hun belangen in het oog te houden en indien mogelijk in het project te betrekken.
4. Sleutelfiguur: Het is van belang om nauw samen te werken met deze stakeholders, aangezien ze zowel grote invloed als belang hebben. Deze partijen mogen niet genegeerd worden, maar juist hun doelen moeten worden meegenomen in het project.

Door deze vier typen stakeholders te identificeren en te begrijpen, kunnen er effectieve strategieën ontwikkeld worden. Daarnaast is het raadzaam om de belangen van alle belanghebbenden in het project mee te nemen in de uitwerking van het project, zodat men hier mogelijk invloed op uit kan oefenen. Hierbij moet wel een kanttekening worden geplaatst, want bijvoorbeeld overheidsinstanties kunnen vrijwel niet worden beïnvloed, omdat hun visie vaak is verankerd in beleid.

Figuur 2.1: overzicht van de verschillende stakeholders, de mate van invloed en hun belang.

Resultaat stakeholderanalyse

Er zijn veel verschillende partijen die zich bezighouden met de aanleg en het herstel van houtige landschapselementen, maar iedere partij vervult een andere rol (bijlage 3). Er is onder de stakeholders veel kennis en expertise aanwezig op het gebied van aanleg, beheer en subsidies rondom houtige landschapselementen. De verschillende stakeholders zijn grofweg in te delen in drie categorieën: wetgevers, uitvoerders en kennisdelers. Sommige partijen zoals bijvoorbeeld BoerenNatuur vervullen meerdere rollen, zo stelt deze partij de randvoorwaarden op voor het verkrijgen van de ANLb-subsidie, en daarnaast beschikt ANLb over de nodige kennis voor de aanplant van houtige landschapselement. De stakeholders die een sleutelrol vervullen kunnen door een goede onderlinge samenwerking, impact maken voor het vergroten van het draagvlak voor de aanplant van houtige landschapselementen onder agrariërs. Het zijn momenteel veel verschillende partijen, hierdoor worden de belangen van de verschillende stakeholders erg diffuus, waardoor de aanwezige kennis en expertise niet optimaal wordt benut. Zowel uit de interviews als uit de stakeholderanalyse blijkt dat er behoefte is aan een partij die een coördinerende rol op zich neemt. De rentmeester lijkt hier de aangewezen persoon voor omdat die de verbinding vormt tussen de theorie en de praktijk. Over het algemeen weet een rentmeester wat er bij agrariërs speelt, maar weet ook de weg te vinden naar subsidies en aanvullende kennis en expertise.

2.2 Onderzoek draagvlak.

Afnemen van interviews.

Op basis van de stakeholderanalyse kon geconcludeerd worden dat de pachter een belangrijke actor was. Daarom is de focus gelegd op deze groep. Met behulp van een GIS-kaart van a.s.r. zijn agrariërs met en zonder pachtkorting geselecteerd. Na de selectie zijn deze agrariërs gebeld. Agrariërs waarvan het telefoonnummer onbekend was zijn benaderd via de mail.

Agrariërs zijn geselecteerd op ligging en bedrijfsvoering. Alle agrariërs die benaderd zijn bevonden zich in de provincie Noord-Brabant en hadden een onderneming op de zandgrond. Er zijn zowel akkerbouwers als veehouderijen met melkvee, varkens en geiten en een enkele sierteler benaderd.

Aan de hand van twee vragenlijsten zijn keukentafelgesprekken gevoerd (bijlage 2). Hierbij verschilden de vragenlijst voor agrariërs met- en zonder pachtkorting. De basis voor beide vragenlijsten bestond uit vragen die betrekking hadden op de volgende hoofdonderwerpen:

- Motivatie
- Kennis
- Behoeften
- Draagvlakvergroting.

Tijdens de interviews is er genotuleerd en zijn met goedkeuring van de agrariërs geluidsopnames gemaakt. Er is getracht dezelfde dag de interviews uit te werken zodat informatie nog op het netvlies stond. De geluidsopnames die beschikbaar waren zijn teruggeluisterd voor verduidelijking en ter aanvulling voor het uitwerken van de interviews.

Op basis van de afgenomen interviews is duidelijk geworden of een agrarisch ondernemer wil deelnemen aan de aanleg of het herstel van houtige landschapselementen. De agrariërs die interesse hadden in de aanleg van houtige landschapselementen zijn teruggekoppeld aan a.s.r.

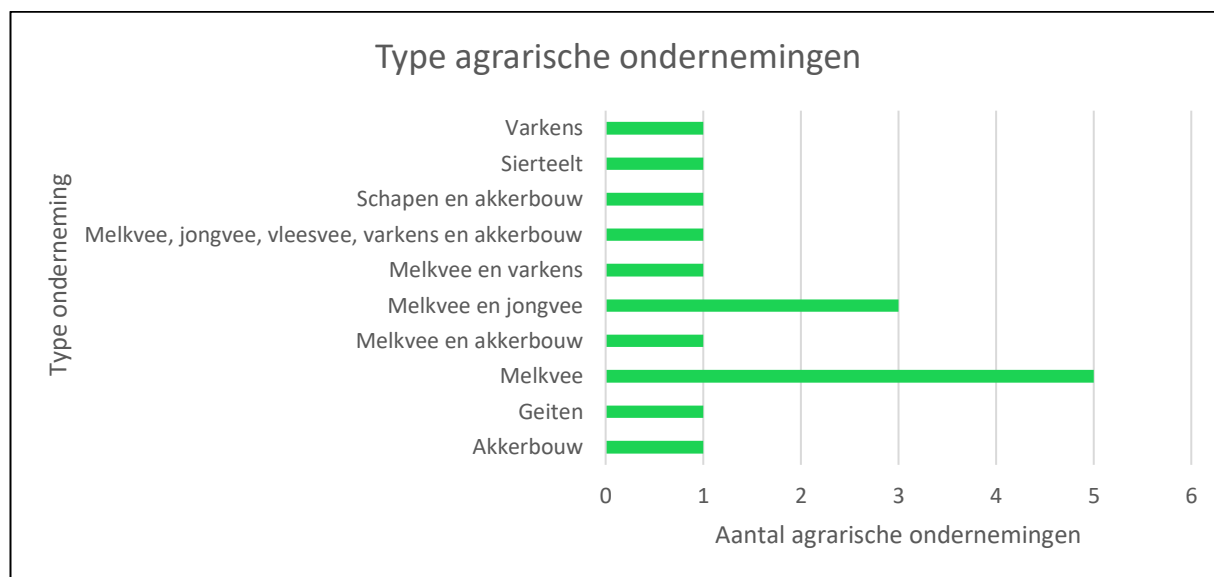
Resultaten interviews.

In totaal zijn 50 agrariërs benaderd (telefonisch, mail). Hiervan gaven er 4 op voorhand aan niet bereid te zijn om medewerking te verlenen. Uiteindelijk zijn in totaal 16 interviews afgenomen. Hierbij zijn 15 interviews afgenomen bij agrariërs zonder pachtkorting en 1 interview met een agrariër die wel gebruik maakt van de pachtkorting. (Figuur 2.2). Er zijn in dit onderzoek 2 agrariërs geïdentificeerd die houtige landschapselementen willen aanleggen (met fase 1 samengenomen zijn er 3 deelnemende agrariërs).

Het grootste deel (n=10) van de agrariërs staat open om meer informatie te ontvangen over houtige landschapselementen.

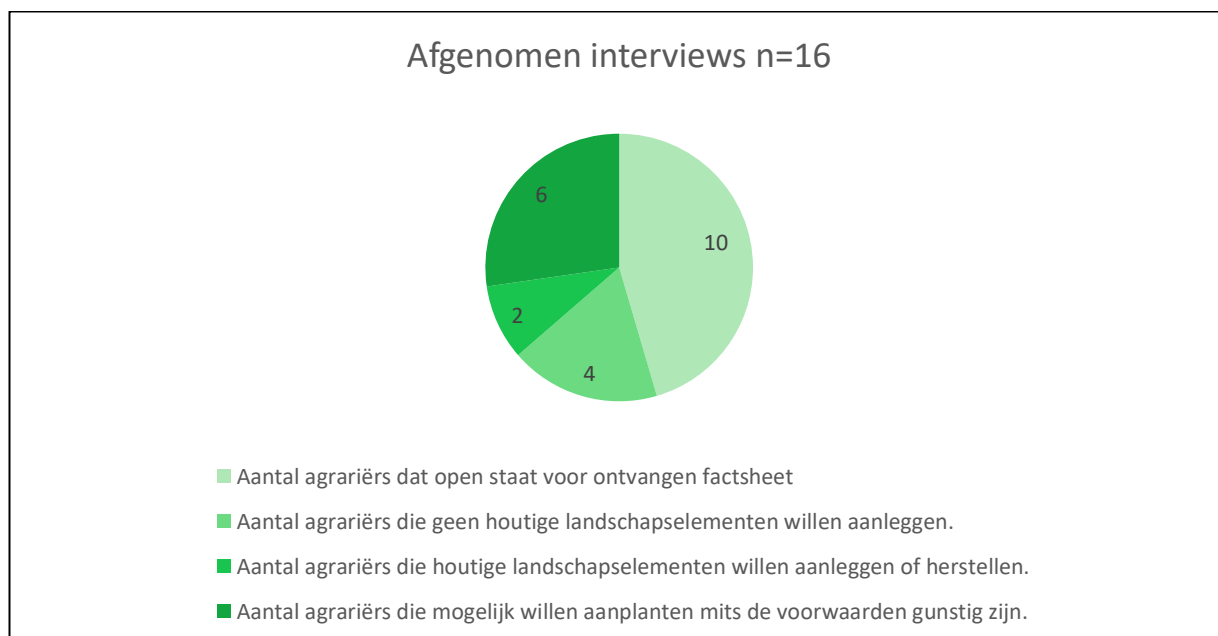
Gezien de ontwikkelingen in de landbouw en het verduurzamen van de sector is het verdienmodel onder druk komen te staan. Hierdoor zijn kredietverstrekkers voorzichtig met het verstrekken van een lening. Een aantal van de geïnterviewde melkveehouders gaf aan dat ze hun grond verkocht hebben aan a.s.r. om zo financiële middelen vrij te maken voor het uitbreiden en of verduurzamen van hun bedrijf. Een deel van de agrariërs gaf aan op termijn de grond terug te willen kopen, waardoor de aanplant van houtige landschapselementen als een mogelijke belemmering wordt gezien. Op termijn zal de veestapel moeten worden inkrimpt (Routekaart Stalaanpassingen Noord-Brabant 2024, 2022). Melkveehouders die een aantal jaar geleden geïnvesteerd hebben in de uitbreiding van het bedrijf lopen nu tegen problemen aan. De stallen en stalsystemen voldoen niet meer aan de norm die een

aantal jaar geleden gesteld zijn. In de provincie Noord-Brabant zijn melkveehouders daarom genoodzaakt om een keuze te maken over hun bedrijfsvoering. De opties zijn: het extensiveren van het bedrijf, omschakelen naar natuurinclusieve landbouw, emissie terugdringen of het beëindigen van het bedrijf. Hierdoor is de verwachting dat melkveehouders die willen omschakelen of extensiveren op termijn eerder geneigd zijn om houtige landschapselementen aan te planten.

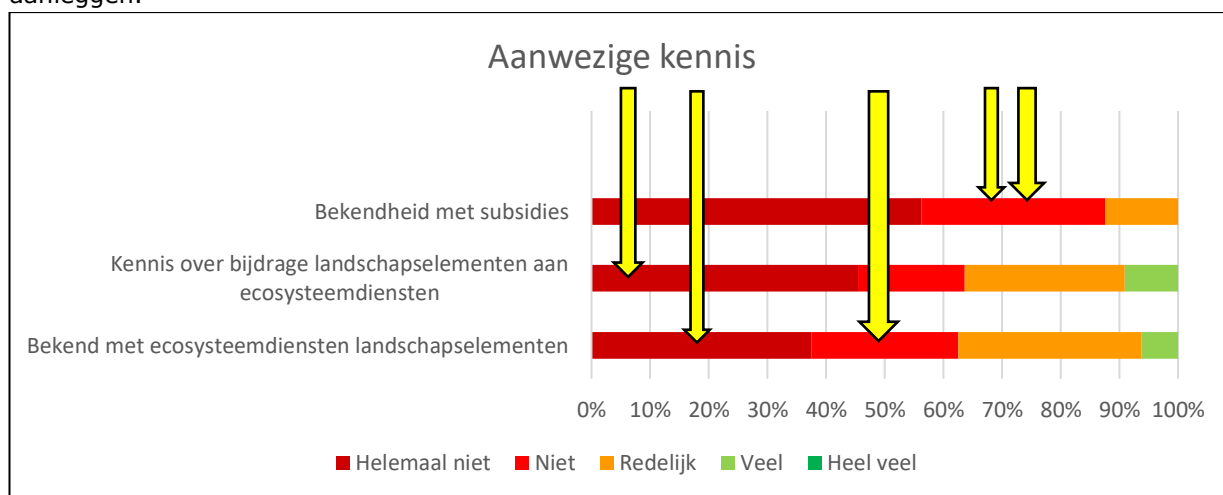
Figuur 2.2: overzicht van het type agrarische ondernemingen die geparticipeerd hebben in dit onderzoek.

Het overgrote deel van de ondervraagde agrariërs heeft melkkoeien, variërend van 35-220 stuks melkvee. Daarnaast zijn er verschillende typen agrarische ondernemingen welke variëren van extensieve tot intensieve bedrijfsvoering. Dit aantal is lastig weer te geven omdat een deel van de agrariërs in omschakeling is. De mate van intensiviteit is lastig te bepalen (figuur 2.2).

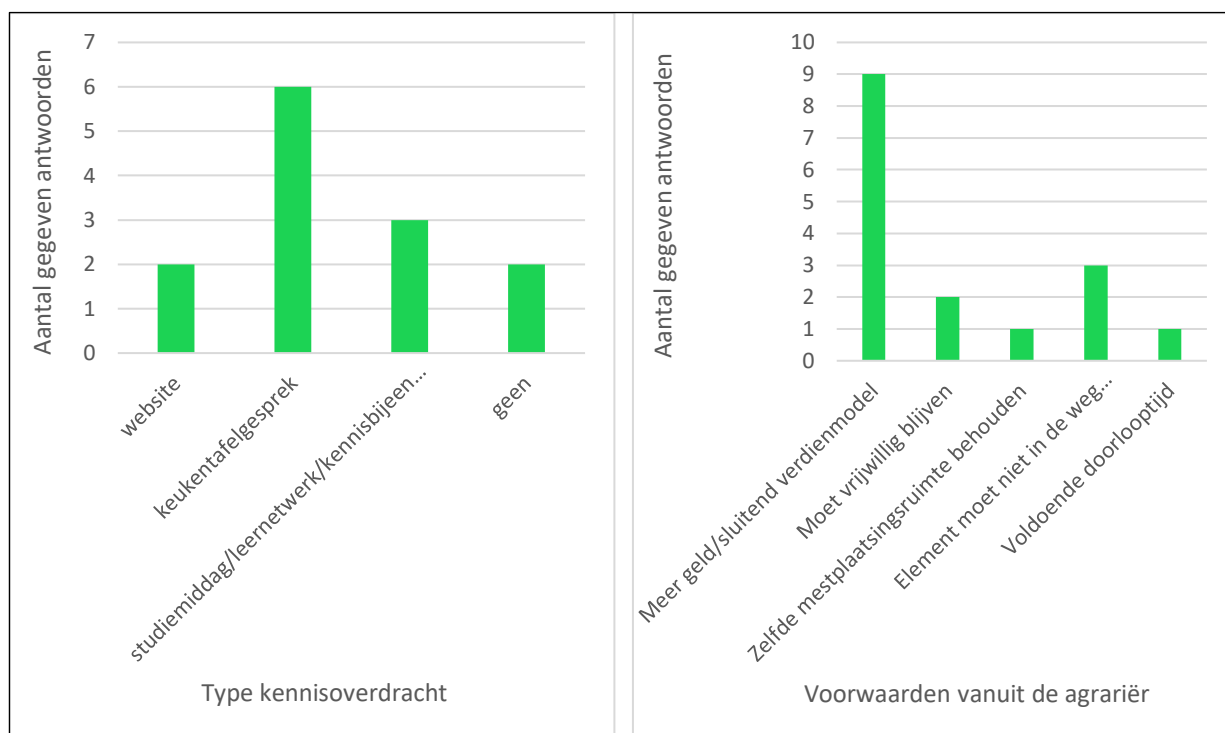

Figuur 2.3: overzicht van de geïnterviewde agrariërs met- en zonder pachtkorting (samen genomen). Het aantal agrariërs "die mogelijk willen aanplanten mits de voorwaarden gunstig zijn" overlappen met het aantal agrariërs "die open staan voor het ontvangen van factsheet".

Enkele interviewvragen waren te beantwoorden met een 1 t/m 5 score. Hierbij was 1 helemaal niet en 5 heel veel. Deze score-vragen zijn in figuur 2.4 weergegeven. Hier is zichtbaar dat meer dan 85% van de geïnterviewde agrariërs "helemaal niet" en "niet" bekend zijn met de subsidies voor houtige landschapselementen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat deze subsidies diffuus en niet makkelijk te vinden zijn voor agrariërs. Meer dan 60% van de geïnterviewde agrariërs is daarnaast "helemaal niet" en "niet" bekend met ecosysteemdiensten van houtige landschapselementen en de bijdrage die de elementen kunnen leveren. Deze kennis kan in een keukentafelgesprek overgedragen worden vanuit de rentmeester naar de agrariër, zie figuur 2.5. De gele pijlen geven de antwoorden weer van de geïdentificeerde agrariërs die houtige landschapselementen willen aanleggen.

Figuur 2.4: weergave van de aanwezige kennis van de geïnterviewde agrariërs bij drie score-vragen. Deze kennis is verdeeld in 5 oplopende klassen; helemaal niet, niet, redelijk, veel en heel veel. De gele pijlen geven de antwoorden weer van de agrariërs die houtige landschapselementen willen aanleggen.

Figuur 2.5: grafiek links: weergave van het type kennisoverdracht uitgezet tegenover het aantal gegeven antwoorden. Het type kennisoverdracht geeft de voorkeursvorm weer waarin agrariërs geïnformeerd willen worden over houtige landschapselementen. Grafiek rechts: weergave van de gegeven voorwaarden vanuit de agrariër om de aanplant van houtige landschapselementen te overwegen. Deze voorwaarden zijn uitgezet tegenover het aantal gegeven antwoorden.

In figuur 2.5 is het type kennisoverdracht weergegeven (links) waarin agrariërs de voorkeur geven. De meerderheid ($n=6$) gaf de voorkeur aan het hebben van een keukentafelgesprek. Over het algemeen worden keukentafelgesprekken gewaardeerd omdat het relatief weinig tijd kost voor een agrariër en er direct een overdracht van kennis is waarop doorgevraagd kan worden. Daarnaast gaven agrariërs aan dat de aanplant van houtige landschapselementen passend moeten zijn bij het type bedrijf. Rechts is weergegeven welke voorwaarden de agrariër stelt om de aanplant van houtige landschapselementen te overwegen. De meeste antwoorden ($n=9$) waren gericht op het ontvangen van meer geld ter compensatie of het sluitend maken van het verdienmodel. Voor agrariërs is dit verdienmodel leidend in hun bedrijfsvoering. Doordat houtige landschapselementen, in de ogen van agrariërs, zorgen voor inkomstenderving, is het verklaarbaar waarom er maar een beperkt aantal agrariërs geïnteresseerd zijn voor de aanplant van houtige landschapselementen.

2.3 Aanleg- en onderhoud van houtige landschapselementen.

Methode

Vanuit de interviews zijn deelnemende agrariërs geïdentificeerd voor de aanleg van houtige landschapselementen. Voor deze agrariërs is een globaal aanleg- en onderhoudsplan opgesteld (bijlage 7). In fase 3 zal een 0-meting voor bodem, water en biodiversiteit plaatsvinden voor het aangelegde houtige landschapselement. Fase 3 vindt plaats in het najaar van 2023. De werkelijke aanplant van de houtige landschapselementen vindt ná de 0-meting plaats.

Aan de hand van literatuur is onderzocht welke plantensoorten het beste zijn te integreren in de verschillende typen. Deze soorten zijn inheems voor Nederland, en zijn gekozen omdat ze de lokale biodiversiteit versterken. Zo zijn soorten gekozen die (mits gecombineerd) zorgen voor een zo lang mogelijke bloeitijd. Daarnaast is met de soortkeuzen rekening gehouden, dat er geen soorten worden aangeplant die de plaagdiergroei bevordert, waardoor gewassen worden aangetast.

Aan de hand van literatuur onderzocht wat voor onderhoud er nodig is voor houtwallen, struweelhagen en (scheer)heggen. Naast het soort onderhoud is inzichtelijk gemaakt welke kosten er verbonden zitten aan de aanleg en het beheer van deze elementen. Dit is uitgezocht per strekkende meter, per type houtige landschapselement.

Aanleg- en onderhoudsverschillen

Houtige landschapselementen verschillen in aanleg en beheer (tabel 2.1). Het type inrichting en het beheer van een houtig landschapselement zorgt voor het ontstaan van verschillen tussen de elementen. In dit onderzoeksrapport wordt de focus gelegd op drie verschillende houtige landschapselementen; houtwallen, scheerheggen en struweelhagen. Tabel 2.1 is tot stand gekomen door het raadplegen van verschillende literatuur (de Wilde, z.d.; Stichting Landschapsbeheer Gelderland, 2019).

Tabel 2.1: overzicht van de verschillende type houtige landschapselementen. Kolom twee geeft een indicatie van de plantafstanden met betrekking tot de aanleg van desbetreffend element. Kolom drie geeft de onderhoudsfrequentie aan waarbij gesnoeid en afgezet wordt. Het afzetten houdt in dat gesnoeid wordt tot op een hoogte welke gelijk is aan de stamdikte van desbetreffend houtig element.

Type houtig element	Plantafstanden voor de aanleg	Onderhoudsfrequentie
Houtwal	Houtwallen zijn ongeveer 3 meter breed. Planten dienen aangeplant te worden in een driehoek verband met 1,5 meter afstand per plant.	Houtwallen worden frequent, in de winter (om de 12 jaar) afgezet tot op een hoogte welke gelijk is aan de stamdikte. Enkele bomen kunnen met rust gelaten worden (overstaanders). In de weg hangende takken kunnen weggehaald worden.
Scheerheg	4 planten per strekkende meter. Voor bloeiende hagen 1 tot 1,5 meter tussen de planten.	1 keer per jaar gesnoeid. 1 keer in de 10 jaar afzetten.
Struweelhaag	2 á 3 planten per strekkende meter. Voor bloeiende heggen 1 tot 1,5 meter tussen de planten.	Om de 6-8 jaar snoeien in het najaar. Afzetten kan tussen de 6-15 jaar plaatsvinden.

Aanleg- en onderhoudskosten

De aanleg- en onderhoudskosten zijn berekend aan de hand van: factsheets Kostenindicatie aanleg nieuw bos en landschapselementen (Teeuwen et al., 2020). De aanlegkosten zijn omgezet van kilometer naar strekkende meter en zijn zowel minimaal als maximaal berekend (tabel 2.2). De kosten zijn geraamd, waardoor ze mogelijk iet kunnen afwijken van de praktijk.

Bij de minimale kosten is de toepassing en beheer van onderstaande elementen niet meegenomen.

- Nutriëntengift
- Plaatsen veeraster
- Onderhoud aan dit veeraster
- Onderhoud houtig element (in jaar van aanplant niet nodig)

De nutriëntengift is bevorderlijk voor de groei van de jonge aanplant, de hoeveelheid is afhankelijk van de vruchtbaarheid van de bodem. Het veeraster beschermt de aanplant voor vraatschade. Het plaatsen van een veeraster is uitsluitend nodig als het perceel door vee wordt begraasd of grenst aan natuur. Het is aan de agrariër zelf om een inschatting te maken welke elementen noodzakelijk zijn voor de aanleg van de houtige landschapselementen. Alle kosten zijn doorberekend aan de inflatie vanaf 2020. Hierbij is de groeifactor **1,242** gebruikt.

Tabel 1.2: overzicht van de aanleg- en onderhoudskosten per strekkende meter, per jaar. De minimale en maximale kosten zijn berekend voor de aanleg.

Kosten in €	Aanplant	Veeraster	Nutriëntengift	Onderhoud	Onderhoud veeraster	Minimale kosten aanleg	Maximale kosten aanleg
Houtwal	4,30	3,70	0,53	1,85	0,58	4,30	8,53
Struweelhag	4,80	3,70	0,25	3,00	0,55	4,80	8,75
Scheerheg	7,40	3,70	0,10	2,45	0,30	7,40	11,20

Een scheerheg kost het meest in de aanleg. Deze kosten zijn te verklaren door de aanschaf van plantmateriaal (4000 stuks plantmateriaal) en de werkzaamheden voor de aanleg. Het onderhoud kost het meest voor een struweelhag. Deze hoge kosten zijn deels te verklaren door het verwerken van snoeihout. Kosten kunnen bespaard worden door het snoeihout te laten liggen of op een houtril te leggen, waardoor er nestelgelegenheid voor vogels ontstaat. Eventuele bijkomstige kosten zijn een veeraster (ter voorkoming van vraat), onderhoud aan dit raster en nutriëntengift (tabel 2.2). De nutriëntengift kan nodig zijn om de jonge aanplant te helpen bij de groei.

De grootste aanplantkosten voor houtwallen, struweelhagen en scheerheggen bestaan uit:

- Aanschaf plantmateriaal; kosten tussen de 35-50% van totale aanlegkosten.
- Het aanplanten van het element; kosten tussen de 27-33% van totale aanlegkosten.
- Overige kosten; tussen de 12-18% van de totale aanlegkosten.

De maximale kosten per strekkende meter, voor het eerste jaar van aanplant (inclusief veeraster en nutriëntengift) komt uit op een bedrag tussen de **€8,50-11,50 euro**.

Kanttekening: de aanleg van een houtig landschapselement wordt door a.s.r. vergoedt. Boven genoemde kosten zijn ter indicatie.

De daaropvolgende jaren zullen alleen bestaan uit kosten voor onderhoud. De maximale kosten voor onderhoud (inclusief onderhoud aan veeraster), per strekkende meter, per komt uit op een bedrag tussen de **€2,40-3,60 euro**.

2.4 Ecologische, maatschappelijke & economische baten.

Methode

Aan de hand van literatuur is onderzocht welke baten geleverd worden door houtige landschapselementen. Deze baten zijn onderverdeeld in baten voor de agrarische onderneming, maatschappij en biodiversiteit (tabel 2.3). Te zien is dat houtige landschapselementen op verschillende thema's diensten kunnen leveren ten gunste van meerdere partijen. Bijlage 4 geeft meer informatie over de verschillende baten met bijbehorende uitleg. De opgedane kennis is meegenomen voor het opstellen van een aanleg- en beheerplan voor deelnemende agrariërs (bijlage 7).

Tot slot zijn de economische baten in beeld gebracht, dit is gedaan aan de hand van literatuur. Het uitzoeken van de economische baten heeft als doel inzicht te krijgen in het financiële aspect. Er is antwoord verkregen op onderstaande vragen:

- Welke subsidies zijn er voor de aanleg van houtige landschapselementen?
- Wat zijn de randvoorwaarden van deze subsidies?
- Kunnen deze subsidies voor houtige landschapselementen mogelijk gestapeld worden?
- Kunnen deze bestaande subsidies gecombineerd worden met de pachtkorting van a.s.r.?

Uitwerking maatschappelijke en ecologische baten

Tabel 2.3: overzicht van de verschillende baten die houtige landschapselementen kunnen leveren per thema. In de rechterkolom is weergegeven welke groep profijt heeft van de geleverde dienst.

Thema	Baten	Ten gunste van
Landschap en klimaatrobuustheid	Beperken wateroverlast (Holden et al., 2019). Beschutting tegen wind (de Boer & Oosterbaan, 2005; Tsiouris & Marshall, 1998; Hessel et al., 2011).	Agrarische onderneming & maatschappij
	Afvangen ammoniak en pesticiden door heggen (Tsiouris & Marshall, 1998).	Biodiversiteit
	Leveren van schaduw	Agrarische onderneming
	Koolstof vastlegging (Rijdsdijk, 2022).	Maatschappij
Bestrijden gewasplagen en ziektes	Natuurlijke plaagdierbestrijding (van Rossum et al., 2022).	Agrarische onderneming
	Afname verspreiding bodempathogenen (Rijdsdijk, 2022).	Agrarische onderneming
	Humusrijke bodem, helpt bij natuurlijke plaagdierbestrijding (Jambhulkar et al., 2015).	Agrarische onderneming
Gezondheid en economie	Recreatie & opbloeien lokale economie (van de Bos, 2007). Zorgen voor een aantrekkelijk landschap (Aanleg landschapselementen, 2020)	Maatschappij
Biodiversiteit	Leefomgeving voor inheemse planten en dieren (van de Bos, 2007).	Biodiversiteit

	Versterken insectenaantallen (Croxtton et al., 2002).	Biodiversiteit
	Houtige landschapselementen dienen als corridor voor vogels, zoogdieren, amfibieën en insecten binnen een landschap (Précigout & Robert, 2022; Forman & Baudry, 1984).	Biodiversiteit

Uitwerking economische baten

Een subsidie is een vorm van financiële steun of compensatie die door verschillende overheidslagen kan worden verstrekt zoals bijvoorbeeld: de Europese unie, het rijk, provincies, maar ook bijvoorbeeld door het Brabants landschap. Een subsidie wordt doorgaans verstrekt aan bedrijven of andere initiatieven om een bepaald maatschappelijk doel te realiseren zoals het stimuleren van verduurzaming of het herstellen van natuur en landschap.

Het toekennen van subsidies gebeurt meestal op basis van specifieke criteria die door de subsidieverstrekker zijn gesteld. De ontvanger van de subsidie moet dan aantonen dat hij voldoet aan bepaalde voorwaarden, en dat het geld op een verantwoorde manier wordt besteed om de beoogde doelen te bereiken. Tabel 2.4 geeft een overzicht van de verschillende subsidies.

Het stappelen van subsidies en vergoedingen kan ervoor zorgen dat ondanks het maken van extra kosten of het doen van extra inspanningen er een sluitend verdienmodel ontstaat. Hierdoor worden maatschappelijke doelen gerealiseerd en kunnen de financiële lasten voor agrariërs worden verlicht. Echter kunnen niet alle subsidies kunnen worden gestapeld, en sommige programma's kunnen specifieke randvoorwaarden hebben met betrekking tot het samenvoegen van subsidies. Het is van groot belang dat agrariërs zich bewust zijn van de regels en randvoorwaarden van elke subsidie die ze ontvangen en dat ze voldoen aan de geldende wet- en regelgeving met betrekking tot het stapelen van subsidies (bijlage 6).

Tabel 2.4: overzicht van de subsidies, looptijden en een indicatie van de vergoedingen.

Naam subsidie	Doel subsidie of korting	Looptijd	Indicatie vergoeding
Europese/nationale subsidie			
Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)	Stimuleren verduurzamen landbouw en stimuleren biodiversiteitsherstel en landbouw ontwikkelingen.	1 maart 2023 t/m 15 juni 2023	De vergoeding hangt af van het type landschapselement en de omvang daarvan.
Provinciale subsidies Noord-Brabant			
ANLB agrarisch natuur- en landschapsbeheer	Stimuleren agrarisch natuur en landschapsbeheer.	1 januari 2023 t/m 31 december 2028	De vergoeding hangt af van het type landschapselement en de omvang daarvan.
Aanleg landschapselement en herstel cultuurhistorisch landschap	Aanleg en herstel landschapselementen	1 januari 2023 t/m 15 december 2023.	80% van de subsidiabele kosten tot een maximum van €75.000
Stimuleringsregeling landschap (STIKA)	Bevorderen en behouden van landschap en natuurwaarde	Doorlopend	Subsidies variëren ongeveer van €1.000 tot €25.000 per deelnemer.
Overige subsidies en kortingen			
Ervenplus programma	Herstel en uitbreiding leefgebied en nestel mogelijkheden van erf bewonende soorten	Doorlopend	Eenmalig €1.100
Beloning voor duurzaam boeren a.s.r.	Versnellen van duurzaamheidstransitie van de agrarische sector.	Doorlopend	Eerste drie jaar 10% korting op de canon, daarna jaarlijks 5% korting voor de resterende duur van het contract.

3. Discussie, conclusie & aanbevelingen

Deelnemende agrariërs

In dit onderzoek zijn twee van de zestien agrariërs bereid om houtige landschapselementen aan te leggen. Een reden voor dit relatief lage aantal kan het ontbreken van voldoende kennis zijn over subsidiëring en baten van deze houtige landschapselementen. Uit dit onderzoek is namelijk gebleken dat de kennis over subsidies voor de aanplant van houtige landschapselementen in meer dan 85% van de gevallen niet aanwezig is. Een kanttekening hierbij is dat de onderzochte groepsgrootte, van 16 agrariërs relatief klein is. Echter was de diversiteit aan type ondernemingen groot. Het overgrote deel van de ondervraagden bestond uit: melkveehouder, zowel intensief als extensief, meerdere akkerbouwers, geiten- en schapenhouder en één varkenshouder. Hieruit is een representatieve onderzoeksgroep voortgevloeid wat overeenkomt met de praktijk. Agrariërs zijn druk in het voorjaar met de werkzaamheden op het land waardoor ze lastig te bereiken zijn. Mogelijk dat tijdgebrek een rol heeft gespeeld in het niet willen/kunnen participeren in dit onderzoek. Daarom is het raadzaam om in het vervolg soortgelijke onderzoeken in de wintertijd te laten plaatsvinden.

Draagvlak akkerbouwers

In dit onderzoek is opgevallen dat melkveehouders met een relatief kleine veestapel sneller geneigd zijn om voor houtige landschapselementen te kiezen dan akkerbouwers. Bij akkerbouwgewassen spelen namelijk de negatieve effecten van een microklimaat nabij een houtig element mee, wat kan leiden tot schimmelvorming. Daarnaast kan er competitie in licht, water en nutriënten optreden tussen het gewas en aangrenzende houtige soorten (Fuchs, et al., 2022). Voor akkerbouwers kunnen houtige landschapselementen alsnog interessant zijn. Eerder onderzoek toonde namelijk aan dat de juiste samenstelling van bloemrijke akkerranden en hagen effectief bestuiving en plaagdierbestrijding bevordert (Olson & Wäckers, 2007; van Rijn et al., 2019). Belangrijk is dus dat een goede selectie gemaakt dient te worden van houtige planten die geschikt zijn voor bestuivers en die een bloeiperiode hebben die complementair is aan het gewas. Daarnaast heeft onderzoek uit de Verenigde Staten aangetoond dat in zestien jaar tijd het break-even punt bereikt kan worden door besparingen op gewasbeschermingsmiddelen op de \$ 4,000 kosten van een heg van 300 meter aan de rand van een akker (Morandin et al., 2016). De kosten voor de aanleg van een struweelhaag in Nederland zullen iets lager zijn. Dit biedt perspectief voor jonge akkerbouwers die de aanplant van houtige landschapselementen willen overwegen maar de voordelen niet direct inzien.

Toekomstperspectief agrariërs

Tijdens de interviews is naar voren gekomen dat de meerderheid van de ondervraagde agrariërs de aanplant van houtige landschapselementen in overweging neemt, mits de voorwaarden gunstig zijn. De voorwaarden die een agrariër stelt zijn per type bedrijf verschillend maar een sluitend verdienmodel is een vereiste en werd in vrijwel ieder interview onderstreept. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat de belangrijkste motieven voor agrariërs om niet mee te doen aan agrarisch natuurbeheer samenhangen met de inpasbaarheid in de bedrijfsvoering (49%) en lage financiële vergoedingen (25%) (Wilson & Hart, 2001). Van de ondervraagde agrariërs wees de meerderheid het eigen verdienmodel aan dat in de knel komt bij het aanleggen van houtige landschapselementen. Voor agrariërs kost het ook extra tijd om het verdienmodel met toevoeging van landschapselementen sluitend te krijgen (bijlage 1). Deze tijd besteed een agrariër liever in de huidige manier van werken. Ook zijn behoud van mestplaatsingsruimte en grondwaardedaling

genoemd. Dit komt overeen met genoemde aanbevelingen uit een eerder onderzoek naar houtige landschapselementen (van Korven et al., 2021). Tot slot is voldoende doorlooptijd van de subsidiecontracten belangrijk voor het bieden van perspectief. Hierbij valt te denken aan een periode van circa minimaal 30 jaar.

Afwaardering

Grond staat centraal binnen het agrarische bedrijf, het is een renderend en producerend bedrijfsmiddel. Daarom zien agrariërs de aanplant van houtige landschapselementen als een bedreiging voor de afwaardering van de grond. Er wordt vooral gekeken naar rendement in financiële waarde en niet naar het rendement van indirecte potentiële producerende waarde. Hiermee wordt bedoeld dat houtige landschapselementen mogelijk productieverhogend kunnen werken, hier zal nader onderzoek naar moeten worden gedaan. Momenteel wordt teveel nadruk gelegd op de afwaardering van de grond. Een potentiële bedreiging is mestplaatsingsruimte waardoor er tegen betaling mest afgevoerd moet worden.

Hieronder een aantal quotes van de geïnterviewde agrariërs waaruit blijkt hoe er wordt aangekeken tegen grond als bedrijfsmiddel:

- *"5% Minder aardappelen kunnen zetten weegt nooit op tegen de voordelen van de pachtkorting".*
- *"Deze grond was vroeger bos, 30 jaar geleden ontgonnen en nu moet het weer terug naar bos".*
- *"Als ik de grond ooit terug wil kopen, betaal ik 100% maar krijg ik 95% productieve grond en een hoop werk terug".*

Urgentie verduurzaming

Uit de interviews werd duidelijk dat 57% van de agrariërs duurzaam bodembeheer belangrijker vinden dan aanwezige biodiversiteit. Dit kan te maken hebben met de direct meetbare effecten van een bodem ten opzichte van aanwezige biodiversiteit. Een gezond bodemleven zorgt voor een goede mineralisatie, betere gewasgroei en een goede weerstand tegen ziektes en plagen (Beuzekom et al., 1996). Hier hadden de meeste agrariërs wel kennis van vernomen. Dat kan het resultaat verklaren dat ze duurzaam bodembeheer als urgent zien. Dat agrarische ondernemers biodiversiteit niet als urgent ervaren komt overeen met eerder uitgevoerd literatuuronderzoek. Hierbij werd geconcludeerd dat biodiversiteit, in de afweging van ondernemers om van gangbare naar biologische bedrijfsvoering te gaan, een minimale rol speelt (Smits & van Alebeek, 2007). In het eigen onderzoek noemden agrariërs die biodiversiteit belangrijk vonden wel dat het geheel rendabel moet blijven. Smits en van Alebeek noemden dat het begrip biodiversiteit zichtbaar moet worden in de boerenpraktijk. Vanuit het eigen onderzoek viel op dat agrariërs de waarden van biodiversiteit niet altijd helder hadden, laat staan wat het oplevert. Om agrariërs eerder te motiveren voor houtige landschapselementen moeten deze baten daarom vertaald worden naar euro's. Hoeveel levert een houtig landschapselement op aan (in)directe diensten? Deze opbrengsten zouden dan samen met lopende subsidies moeten zorgen voor het sluitend maken van het verdienmodel. Biodiversiteit is voor veel agrariërs een containerbegrip. Daarom is het raadzaam om het begrip biodiversiteit te concretiseren en af te kaderen. Dit kan door te specificeren op biodiversiteit onder of boven het maaiveld, soortgroepen te benoemen en de verscheidenheid aan soorten toe te lichten.

(gebrek aan) kennisoverdracht

In dit onderzoek komt naar voren dat agrariërs wel geïnteresseerd zijn in houtige landschapselementen. Meer dan de helft van de agrariërs stond open voor het ontvangen van de factsheet. Zoals eerder genoemd kost het agrariërs extra tijd om kennis te verkrijgen over hoe het verdienmodel met houtige landschapselementen in elkaar steekt. Daarbij komt het feit dat agrariërs gemiddeld meer dan 60 uur per week bezig zijn met de onderneming. Informatie, zoals de pachtkortingsregeling en de nieuwsbrieven van a.s.r. werden ook niet altijd gelezen. Daaruit kan geconcludeerd worden dat de mail geen geschikt platform is voor het overbrengen van kennis naar agrariërs. De subsidies die beschikbaar zijn voor landschapselementen zijn aan verandering onderhevig en niet altijd eenduidig, dit komt niet ten goede aan het draagvlak. Voor het overbrengen van kennis kan de rentmeester mogelijk een sleutelrol spelen. Het overgrote deel van de agrariërs in dit onderzoek geven de voorkeur aan het hebben van een "keukentafelgesprek" met de rentmeester. De geïnterviewde agrariërs spreken de rentmeester weinig, waardoor een aanzienlijk deel van de agrariërs was van de beschikbare regelingen. Tijdens de keukentafelgesprekken kan de factsheet gebruikt worden ter ondersteuning, en als naslagwerk (bijlage 5). Naast de rentmeesters kan men nog meer inzetten op de beschikbare kennis die aanwezig is bij verschillende terreinbeherende organisaties zoals het Brabants landschap of Staatsbosbeheer. Dit soort partijen beschikken over relevante kennis en ervaring op het gebied van houtige landschapselementen. Daarnaast wordt aangeraden om naast biodiversiteit ook effecten van landschapselementen op de bodem en klimaatadaptatie te meten.

Conclusies

Gebrek aan tijd, mogelijke afwaardering van de pachtgrond en het inkrimpen van het producerend areaal is voor agrariërs een drempel voor het aanplanten van houtige landschapselementen. Het is raadzaam om inzicht te hebben in het type bedrijfsvoering en of desbetreffende agrariër voornemens is om de grond op termijn terug te kopen. Melkveehouders met een kleine veestapel zijn eerder geneigd om houtige landschapselementen aan te planten. Akkerbouwers kunnen mogelijk gestimuleerd worden als de effecten en het financieel rendement van houtige landschapselementen inzichtelijk worden gemaakt. Daarnaast mag het geen belemmering zijn voor het zo efficiënt mogelijk bewerken van de grond.

De kennis met betrekking tot de voordelen en functies van houtige landschapselementen was bij het merendeel van de geïnterviewde agrariërs niet aanwezig. Bij alle ondervraagde agrariërs is het verdienmodel leidend en staat dit voorop. Daarnaast zien vrijwel alle agrariërs de nut en noodzaak van duurzaam bodembeheer in. De motivatie voor het eventueel aanleggen van houtige landschapselementen zal gedreven zijn vanuit het stimuleren van de vitaliteit van de bodem. Kennis van subsidies is onder agrariërs in beperkte mate aanwezig. Mogelijkerwijs heeft dit tot gevolg dat agrariërs minder snel geneigd zijn om de aanplant van houtige landschapselementen te overwegen. De rentmeester kan hierin een sleutelrol vervullen, en agrariërs voorzien van kennis en ondersteuning voor de aanleg van houtige landschapselementen.

Aanbevelingen

Dit onderzoek heeft geleid tot een beter inzicht in wat agrariërs nodig hebben voordat ze houtige landschapselementen willen overwegen of aanleggen. Deze inzichten zijn hieronder vertaald naar aanbevelingen. Deze aanbevelingen zijn gebaseerd op opgedane ervaring en onderverdeeld in drie thema's.

Kennis over houtige landschapselementen:

- Om houtige landschapselementen te stimuleren zal er eerst meer kennis overgedragen moeten worden vanuit a.s.r. naar de agrariër toe. De agrariër heeft hier zeker behoefte aan. De mail blijkt geen goed platform te zijn om agrariërs te voorzien van kennis. Het verschaffen van een overzichtelijke factsheet met daarop de kosten, baten en beschikbare subsidies kan dit ondersteunen.
- Agrariërs hechten waarde aan een fysiek gesprek. De rentmeester is een geschikt persoon hiervoor doordat hij dicht bij de praktijk staat. De rentmeester kan de agrariër voorlichten over subsidies en begeleiden in het aanlegtraject van een houtig landschapselement.

Motivatie:

- Duurzaam bodembeheer heeft meer urgentie dan biodiversiteit onder agrariërs. Om de aanleg van houtige landschapselementen te stimuleren moet vooral gericht worden op voordelen voor de bodem. Echter, is deze kennis nog te versnipperd en ook veel onbekend. Bij het overbrengen van kennis ligt de nadruk op de functies en diensten van houtige landschapselementen als effect op de bodem. Dit zal, met de steeds langere periodes van droogte, meer prioriteit krijgen onder agrariërs.
- Als bovenstaande diensten omgezet worden in euro's kan berekend worden hoeveel jaar het duurt voordat de aanlegkosten terugverdient zijn. Dit biedt perspectief en geeft een nieuwe impuls aan het verdienmodel van een agrariër.
- Het begrip biodiversiteit is erg breed, en wordt gezien als een containerbegrip. Het is raadzaam om tijdens gesprekken met agrariërs dergelijke termen toe te lichten en af te bakenen, hierdoor wordt miscommunicatie voorkomen. Dit leidt in interviews ook tot meer concrete antwoorden.
- Agrariërs die al meerdere activiteiten uitvoeren binnen het GLB, en daarnaast een relatief beperkt aantal dieren hebben, zijn eerder geneigd om de aanplant van houtige landschapselementen te overwegen. Het is raadzaam om op deze groep agrariërs te richten voor het verwerven van deelnemers voor de aanplant.

Behoeftes van de agrariër

- Gebrek aan tijd is voor agrariërs een knelpunt om voor het aanplanten van houtige landschapselementen. De inzet van vrijwilligers voor onderhoud is een optie. De geïnterviewde agrariërs gaven aan dat ze hier enigszins sceptisch over zijn omdat variabel inzetbaar zijn, en geen garantie biedt voor de toekomst.
- Voor het onderhouden van houtige landschapselementen waren machines veelal geen knelpunt. Geadviseerd wordt dan ook om hier niet op te richten als knelpunt in onderhoud.
- Het benaderen van agrariërs in het voorjaar is niet aan te bevelen door de vele werkzaamheden op en rond het agrarische bedrijf. Aangeraden wordt om in de winter agrariërs te benaderen bij vergelijkbaar onderzoek.

Bibliografie

- A.s.r. real estate. (2023, januari 20). *De duurzaamheidstransitie van de agrarische sector versnellen*. Opgehaald van Asrrealestate.nl: <https://asrrealestate.nl/huren-en-erfpachten/landelijk-vastgoed/beloning-voor-duurzaam-boeren>
- Aanleg landschapselementen*. (2020, september 30). Opgehaald van Gereedschapskist Klimaatlimbos- en Natuurbeheer: <https://www.vbne.nl/klimaatlimbosennatuurbeheer/maatregel/aanleg-landschapselementen>
- Aanvalsplan landschap*. (2022, september 28). Opgehaald van samenvoerbiodiversiteit.nl: www.samenvoerbiodiversiteit.nl
- Berkhuizen, H., & de Boer, S. (2010). Naar een Deltaplan voor hoge zandgronden. *H2O*, 3, pp. 12-14.
- Beuzekom, W. v., Egberts, T., de Geus, C., de Haan, T., Hartman, B., & Sleurink, D. (1996). *Het land luistert. Zestien inspirerende verhalen van boeren en tuinders die kiezen voor biologische landbouw*. Zutphen: Uitgeverij Roodbont.
- Bij12. (sd). *L01.02 Houtwal en houtsingel*. Opgehaald van bij12.nl: <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/index-natuur-en-landschap/landschapselementtypen/l01-groenblauwe-landschapselementen/l01-02-houtwal-en-houtsingel/>
- Biodiversiteitsverlies en klimaatverandering: twee crisissen die elkaar versterken*. (2022, september 15). Opgehaald van wur.nl: <https://www.wur.nl/nl/show/biodiversiteitsverlies-en-klimaatverandering-twee-crisissen-die-elkaar-versterken.htm>
- Bos, J., & Schröder, J. (2009). *Akkervogels en landbouw: ecologie, maatregelen en beleid*. Wageningen: Wageningen University.
- Brabants Landschap. (sd). *ErvenPlus, meer soortenrijkdom op en rondom het erf*. Opgehaald van [brabantslandschap.nl](https://www.brabantslandschap.nl/help-mee-op-eigen-erf-of-land/ervenplus/?gclid=Cj0KCQjw1rqkBhCTARIsAAHz7K3F1FZj4Rm8v1mWUWVINFBhAVPxSqOUQr4CkzMUfw1gwiiTWRaRJ-EaAu2DEALw_wcB): https://www.brabantslandschap.nl/help-mee-op-eigen-erf-of-land/ervenplus/?gclid=Cj0KCQjw1rqkBhCTARIsAAHz7K3F1FZj4Rm8v1mWUWVINFBhAVPxSqOUQr4CkzMUfw1gwiiTWRaRJ-EaAu2DEALw_wcB
- Cannell, M., Van Noordwijk, M., & Ong, C. (1996). The central agroforestry hypothesis: the trees must acquire resources that the crop would not otherwise acquire. *Agroforestry systems* 34, pp. 27-31.
- Compendium voor de Leefomgeving. (2022, 05 03). *Ontwikkeling veestapel op landbouwbedrijven, 1980-2021*. Opgehaald van clo.nl: <https://www.clo.nl/indicatoren/nl2124-ontwikkeling-veestapel-op-landbouwbedrijven-?i=11-61>

- Creemers, R. C., van Delft, J. J., Barendregt, A., & Schouten, M. (2009). Amfibieën en reptielen: Herpetofauna in het Nederlands landschap. *Natuur van Nederland*, 9(1), pp. 353-372.
- Croxton, P., Carvell, C., Mountford, J., & Sparks, T. (2002). A comparison of green lanes and field margins as bumblebee habitat in arable landscape. *Biological Conservation* 107, pp. 365-374.
- de Boer, J., & Oosterbaan, A. (2005). Op weg naar een duurzaam elzensingellandschap. *Vakblad Natuur Bos Landschap* 2, pp. 18-20.
- de Jong, J. J., van Os, J., & Smidt, R. A. (2009). *Inventarisatie en beheerskosten van landschapselementen*. Wageningen: Wageningen University.
- de Wilde, T. (s.d.). *Houtige kleine landschapselementen. 2.1 Hagen, heggen, houtkanten en houtwallen natuurwaarde landbouwwaarde 2.1*.
- Europa Nu. (2023). *Landbouwbeleid (GLB)*. Opgehaald van europa-nu.nl: https://www.europa-nu.nl/id/vg9pir5eze8o/landbouwbeleid_glb
- Europa Nu. (sd). *Landbouwbeleid (GLB)*. Opgehaald van europa-nu.nl: https://www.europa-nu.nl/id/vg9pir5eze8o/landbouwbeleid_glb
- Europese unie. (sd). *Het gemeenschappelijk landbouwbeleid in een notendop*. Opgehaald van agriculture.ec.europa.eu: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_nl
- Forman, R., & Baudry, J. (1984). Hedgerows and hedgerow networks in landscape ecology. . *Environmental management*, 8(6), pp. 495-510.
- Fuchs, L., van Leeuwen, S., Selin Norén, I., Schoutsen, M., Sukkel, W., Heusinkveld, B., . . . van der Maas, R. (2022). *Effecten van agroforestry op de waterhuishouding en functionele agrobiodiversiteit : : Verkenning naar de effecten van agroforestry op de waterhuishouding en functionele agrobiodiversiteit : met extra aandacht voor de Zeeuwse context en de mogelijke voor-*. Wageningen: Wageningen University.
- Haagsma, W., Hoek, H., & Molendijk, L. (2018). *Handboek groenbemesters*. Opgehaald van www.handboekgroenbemesters.nl: <https://www.handboekgroenbemesters.nl/nl/handboekgroenbemesters.htm>
- Hessel, R., Stolte, J., & Riksen, M. (2011). *Huidige maatregelen tegen water- en winderosie in Nederland*. Wageningen: Alterra Wageningen University.
- Holden, J., Grayson, R., Berdeni, D., Bird, S., Chapman, P., Edmonson, J., . . . Leake, J. (2019). The role of hedgerows in soil functioning within agricultural landscapes. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 273, pp. 1-12.
- Jambhulkar, P., Sharma, M., Lakshman, D., & Sharma, P. (2015). Natural Mechanisms of Soil Suppressiveness Against Diseases Caused by Fusarium, Rhizoctonia, Pythium, and Phytophthora. *Organic Amendments and Soil Suppressiveness in Plant Disease Management* , pp. 95-123.
- (2020). *Living Planet Report Nederland*. Zeist: WNF.

- Moll, Y. v. (sd). *Dommeldal*. Opgehaald van natuurmonumenten.nl:
<https://www.natuurmonumenten.nl/natuurgebieden/dommeldal>
- Morandin, L., Long, R., & Kremen, C. (2016). Pest control and pollination cost-benefit analysis of hedgerow restoration in a simplified agriculture landscape. *Journal of Economic Entomology* 109(3), pp. 1020-1027.
- Olson, D., & Wäckers, F. (2007). Management of field margins to maximize multiple ecological services. *Journal of Applied Ecology* 44(1), pp. 13-21.
- PBL. (2008). *Ammoniak in Nederland*. Bilthoven: RIVM.
- PBL. (2012). *Balans van de leefomgeving 2012*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Précigout, P., & Robert, C. (2022). Effects of hedgerows on the preservation of spontaneous biodiversity and the promotion of biotic regulation services in agriculture: towards a more constructive relationships between agriculture and biodiversity. *Botany letters* , pp. 1-29.
- Provincie Noord-Brabant. (2017). *Gebiedsanalyse Kempenland-West*. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. Opgehaald van natura2000.nl.
- Provincie Noord-Brabant. (2020, 09). *Inspiratiegids groene regelingen*. Opgehaald van landbouwenvoedselbrabant.nl:
<https://www.landbouwenvoedselbrabant.nl/documenten%20landbouw%20en%20voedsel%20brabant/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=1755376>
- Provincie Noord-Brabant. (sd). *Natuur - Aanleg landschapselement en herstel cultuurhistorisch landschapselement, subsidie*. Opgehaald van brabant.nl:
https://www.brabant.nl/applicaties/producten/natuur__aanleg_landschapselement_en_herstel_cultuurhistorisch_landschapselement_subsidie_152544
- Rijksdienst voor ondernemend Nederland. (2022, 12 28). *Landschapselementen 2023*. Opgehaald van rvo.nl: <https://www.rvo.nl/onderwerpen/glb-2023/landschapselementen>
- Rijksdienst voor ondernemend Nederland. (2023, 01 27). *Vergoeding voor deelnemers ANLb*. Opgehaald van rvo.nl: <https://www.rvo.nl/onderwerpen/glb/anlb/vergoeding-voor-deelnemers-anlb>
- Rijsdijk, K. (2022). *HEG Een behaaglijk landschap voor mens en natuur*. Gorredijk: Noordboek.
- (2022). *Routekaart Stalaanpassingen Noord-Brabant 2024*. Den Bosch: Provincie Noord-Brabant.
- Smits, M., & van Alebeek, F. (2007). *Biodiversiteit en kleine landschapselementen in de biologische landbouw; Een literatuurstudie*. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 39. 84 blz.; 1 tab.; 118 ref.; 2 bij.
- (2019). *Struweelhaag aanleg en beheer*. Rozendaal: Stichting Landschapsbeheer Gelderland.
- Teeuwen, S., Reichgelt, A., & Oldenburger, J. (2020). *Factsheets, kostenindicatie aanleg nieuw bos en landschapselementen*.
- Tsiouris, S., & Marshall, E. (1998). Observations on patterns of granular fertiliser deposition beside hedges and its likely effects on the botanical composition of field margins. *Animals of Applied Biology* 132, pp. 115-127.

- van de Bos, H. (2007, Oktober). Topnatuur helpt: Natuurontwikkeling biedt kansen voor ondernemers, gemeenten en recreatie. *Recreatie en Toerisme*, pp. 24-26.
- van den Eertwegh, G., de Louw, P., Witte, J., van Huijgevoort, M., Barthomoleus, R., van Deijl, D., . . . de Wit, J. (2021). *Droogte in de zandgebieden van Nederland: Effecten op en oplossingsrichtingen voor natuur, landbouw en het bodem- en watersysteem*. Wageningen: Wageningen University.
- van Korven, T., van Pelt, A., & Kremers, J. (2021). *Meer bomen en houtige landschapselementen op agrarisch bedrijf in Regio Rivierenland*. Den Bosch: Probos.
- van Rijn, P., Klompe, M., Elzerman, S., Vlaswinkel, M., & Huiting, H. (2019). The role of flower-rich field margin strips for pollinators, natural enemies and pest controls in arable fields. *IOBC WPRS Bulletin 143*, pp. 56-60.
- van Rooy, P., de Vries, C., & van Luin, A. (2013, oktober 16). *Systeemanalyse - Moeten Willen Kunnen*. Opgehaald van [nederlandbovenwater.nl](https://nederlandbovenwater.nl/methodieken/systeemanalyse-moeten-willen-kunnen/): <https://nederlandbovenwater.nl/methodieken/systeemanalyse-moeten-willen-kunnen/>
- van Rossum, Z., Wäckers, F., Janssen, A., & van Rijn, P. (2022). *Bevordering van nuttige organismen voor plaagbestrijding en bestuiving in open teelten*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Wilson, G., & Hart, K. (2001). Farmer participation in agri-environmental schemes: towards conservation-oriented thinking? *Sociologia Ruralis 41*, pp. 254-274.

Bijlagen

Bijlage 1

STERKTES	ZWAKTES
1) Culturele waarde voor landschap 2) Zorgt voor een klimaatrobuust systeem, ondernemers ondervinden klimaatproblemen 3) Momenteel "leeft het", veel initiatieven en organisaties werken aan verdienmogelijkheden, aanlegmogelijkheden en onderhoudsmogelijkheden van landschapselementen.	1) Economische waardevermindering door verminderd areaal voor voedselproductie, eventuele schaduwwerking en/of verminderde kieming door bladval. 2) Vergunningen voor aanplant of het verwijderen van het element 3) Het onderzoeken van een verdienmodel, vergunningen en onderhoud van het element kost tijd 4) Informatie over kwantificering waarde voor klimaatrobuust systeem ontbreekt/ heeft men niet paraat
KANSEN	BEDRIJGINGEN
1) Werven van agrariërs met een kant-en-klaar pakket inclusief informatievoorziening (stimulans: financieel of landschapswaarde) 2) Langdurige financiële meerwaarde creëren door alternatieve pachtcontracten of via andere organisaties, initiatieven (stimulans: financieel) 3) Kortdurige stimulans door verplichting (bufferstroken, minder dan 4% niet-productief areaal) 4) Stoppende boeren die fiscaal iets met landschapselementen kunnen (eigen percelen) 5) Samenwerkingen met organisaties & initiatieven die ondernemers al ontzorgen in financiering, onderhoud en/of aanleg landschapselementen	1) Wisselend beleid 2) Subsidies zijn tijdsgebonden 3) Bij een deel (3/7) van de agrariërs staan andere SDG's dan voedselproductie niet op de agenda.

Figuur 1.2: SWOT-analyse; SWOT-analyse van het vooronderzoek van Lyanne de Haan. Uitgevoerd in september 2022 t/m februari 2023, HAS green academy. Uitgevoerd in opdracht van a.s.r. real estate. In dit onderzoek zijn zeven interviews zijn gehouden over de motivatie voor het wel of niet aanleggen van landschapselementen.

Bijlage 2

Interview agrariërs die niet meedoen aan de pachtkorting

- Korte introductie, doel van het onderzoek en voorstelronde vanuit de studenten.
Benadrukken waarde van interview en agrariër bedanken voor het vrijmaken van tijd.
- Vindt u het erg als wij dit gesprek opnemen om geen miscommunicatie te hebben achteraf?

Algemene gegevens
1. <u>Wat is uw leeftijd?</u>
2. <u>Wat voor type onderneming heeft u? (Zelf invullen)</u>
3. <u>Hoelang bent u al actief met deze onderneming (familiebedrijf)?</u>
4. <u>Hoeveel tijd besteed u aan uw onderneming per week?</u>
5. <u>Heeft u een opvolger in het bedrijf?</u>
Motivatie
6. <u>Waarom heeft u niet gekozen voor het toepassen van duurzaam grondgebruik/de pachtkorting? (Visie)</u>
7. <u>Wat is uw visie op de aanleg van houtige landschapselementen, hierbij valt te denken aan houtwallen, singels, hoogstamboomgaarden en heggen?</u>
8. <u>Wat is een goede stimulans voor u om wél houtige landschapselementen aan te leggen op de pachtgrond?</u>
9. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Hoe belangrijk vindt u biodiversiteit?</u>
10. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Hoeveel last van droogte of wateroverlast heeft u gehad in de afgelopen 5 jaar? (en leg uit, hoe dan?)</u>
11. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Hoe belangrijk vindt u duurzaam bodemgebruik (en leg uit, hoe duurzaam beheert u de grond?)</u>
Kennis
12. <u>Op welke manier heeft u kennis verkregen met betrekking tot de pachtkorting van a.s.r.?</u>
13. <u>Op een schaal van 1 tot 5. In hoeverre bent u bekend met houtige landschapselementen en de functies daarvan? (leg uit).</u>
14. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Wat weet u van de bijdrage die houtige landschapselementen kunnen leveren (ecosysteemdiensten)? (leg uit).</u> a. Hoe bent u aan deze kennis gekomen?

15. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Bent u op de hoogte van subsidies omtrent houtige landschapselementen? (en leg uit).</u>
16. <u>Waar zitten volgens u mogelijk de knelpunten in het onderhoud van houtige landschapselementen?</u>
17. <u>Hoe komt u momenteel aan informatie omtrent regelingen en subsidies op het gebied van agrarisch ondernemen?</u>
18. <u>Hoeveel tijd besteed u per week aan het opdoen van nieuwe kennis?</u>
Behoeften
19. <u>Op welk gebied is er behoefte aan kennis, en op welke manier (tool, internetsite, leernetwerk)?</u>
20. <u>Wat vindt u dat vanuit de subsidieregeling verandert kan worden om de aanleg van houtige landschapselementen te stimuleren?</u> (Zou bijvoorbeeld de mogelijkheid tot een subsidie stapeling, dit kunnen bevorderen?)
21. <u>Wat is voor u een stimulans/Welke behoefte heeft u nodig om te zorgen dat het houtige landschapselement na de subsidieperiode niet weggehaald wordt?</u>
22. <u>Waarin vindt u dat a.s.r. of collectieven u nog tegemoet kunnen komen met betrekking tot de ondersteuning in het verkrijgen van kennis rondom houtige landschapselementen?</u>

Draagvlak vergroten & uitbreiding samenwerking
23. <u>Op een schaal van 1 tot 5. In hoeverre ziet u het onderhoud aan een houtig landschapselementen als een drempel om houtige landschapselementen aan te leggen/herstellen? (en leg uit).</u>
24. <u>Bent u bereid om houtige landschapselementen aan te leggen als uw (agrarische) burens deze aangelegd hebben en hier tevreden over zijn?</u>
25. <u>Bent u bereid om houtige landschapselementen aan te leggen/te herstellen en zou u daarin geadviseerd willen worden?</u>
26. <u>Kent u nog andere agrariërs die geïnteresseerd zijn in de aanleg van deze elementen?</u>
Open vraag
27. <u>Na dit interview, is er iets waar u over inzit en wat u wilt mededelen met ons omtrent dit onderwerp?</u>

Interview agrariërs die meedoen aan de pachtkorting

- Korte introductie, doel van het onderzoek en voorstelronde vanuit de studenten.
Benadrukken waarde van interview en agrariër bedanken voor het vrijmaken van tijd.
- Vindt u het erg als wij dit gesprek opnemen om geen miscommunicatie te hebben achteraf?

Algemene gegevens
1. <u>Wat is uw leeftijd?</u>
2. <u>Wat voor type onderneming heeft u? (Zelf invullen)</u>
3. <u>Hoelang bent u al actief in deze onderneming (familiebedrijf)?</u>
4. <u>Hoeveel tijd besteedt u aan uw onderneming per week?</u>
5. <u>Heeft u een opvolger in het bedrijf?</u>
Motivatie
6. <u>Waarom heeft u voor het toepassen van duurzaam grondgebruik gekozen? (Visie)</u> a. <u>Wanneer bent u daarmee begonnen?</u>
7. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Hoe belangrijk vindt u biodiversiteit?</u>
8. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Hoeveel last van droogte of wateroverlast heeft u gehad in de afgelopen 5 jaar? (en leg uit, hoe dan?)</u>
9. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Hoe belangrijk vindt u duurzaam bodemgebruik (en leg uit, hoe duurzaam beheert u de grond?).</u>
10. <u>Wat was voor u de belangrijkste motivatie om duurzaam grondgebruik toe te passen?</u>
Kennis
11. <u>Op welke manier heeft u kennis verkregen van duurzaam grondgebruik?</u>
12. <u>Op welke manier heeft u kennis verkregen met betrekking tot de pachtkorting van a.s.r.?</u>
13. <u>Op een schaal van 1 tot 5. In hoeverre bent u bekend met houtige landschapselementen en de functies daarvan? (en leg uit).</u>
14. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Wat weet u van de bijdrage die houtige landschapselementen kunnen leveren (ecosysteemdiensten)? (en leg uit).</u> a. <u>Hoe bent u aan deze kennis gekomen?</u>
15. <u>Op een schaal van 1 tot 5. Wat weet u van subsidies omtrent houtige landschapselementen? (en leg uit).</u>
16. <u>Waar zitten volgens u mogelijk de knelpunten in het onderhoud van houtige landschapselementen?</u>
17. <u>Hoeveel tijd besteedt u per week aan het opdoen van nieuwe kennis?</u>

Behoeften
18. <u>Op welk gebied is behoefte aan kennis, en op welke manier (tool, internetsite, leernetwerk)?</u>
19. <u>Wat vindt u dat verandert kan worden vanuit de pachtkortingsregeling vanuit a.s.r.?</u>
20. <u>Wat vindt u dat vanuit de subsidieregeling verandert kan worden om de aanleg van houtige landschapselementen te stimuleren?</u> (Zou bijvoorbeeld de mogelijkheid tot een subsidie stapeling, dit kunnen bevorderen?)
21. <u>Wat is voor u een stimulans/Welke behoefte heeft u nodig om te zorgen dat het houtige landschapselement na de subsidieperiode niet weggehaald wordt?</u>
22. <u>Waarin vindt u dat a.s.r. of collectieven u nog tegemoet kunnen komen met betrekking tot de ondersteuning in het verkrijgen van kennis rondom houtige landschapselementen (aanleg, onderhoud en subsidiëring)?</u>

Draagvlak vergroten & uitbreiding samenwerking
1. <u>Op een schaal van 1 tot 5. In hoeverre ziet u het onderhoud aan een houtig landschapselementen als een drempel om houtige landschapselementen aan te leggen/herstellen? (en leg uit).</u>
2. <u>Bent u bereid om (meer) houtige landschapselementen aan te leggen/te herstellen en zou u daarin geadviseerd willen worden?</u>
3. <u>Kent u nog andere agrariërs die geïnteresseerd zijn in de aanleg van deze elementen?</u>
Open vraag
4. <u>Na dit interview, is er iets waar u over inzit en wat u wilt mededelen met ons omtrent dit onderwerp?</u>

Extra vragen voor agrariërs met houtige landschapselementen

Motivatie/algemeen	
1.	<u>Waarom heeft u gekozen voor de aanleg van houtige landschapselementen? (Visie)</u>
2.	<u>Wanneer bent u met de aanleg daarvan begonnen?</u>
3.	<u>Welke houtige landschapselementen heeft u aangelegd op uw perceel?</u>
4.	<u>Wat was voor u de belangrijkste motivatie om houtige landschapselementen aan te leggen?</u>
Kennis	
5.	<u>Hoe bent u bekend geraakt met houtige landschapselementen?</u>
6.	<u>Wat weet u van de bijdrage die houtige landschapselementen kunnen leveren (ecosysteemdiensten)?</u>
a.	<u>Hoe bent u aan deze kennis gekomen?</u>
7.	<u>Wat is uw kijk op de randvoorwaarden (voor de subsidie) die aan het onderhoud van houtige landschapselementen verbonden zitten?</u>
Ervaring (aanleg/onderhoud) & kosten/baten	
8.	<u>Hoeveel tijd en moeite heeft u geïnvesteerd in de aanleg onderhoud van houtige landschapselementen?</u>
9.	<u>Tegen welke knelpunten loopt/liep u aan voor, tijdens en na het proces van de aanleg en onderhoud van houtige landschapselementen?</u>
10.	<u>Doet u het onderhoud aan het element zelf of schakelt u hier iemand voor in?</u>
11.	<u>Hoeveel tijd bent u jaarlijks kwijt aan onderhoud aan dit element?</u>
12.	<u>Heeft u al een besparing in kosten en/of verbruik gemerkt door het de aanleg van uw houtige landschapselementen?</u>
Draagvlak vergroten/stimuleren	
13.	<u>Zou u andere agrarische ondernemers adviseren om houtige landschapselementen aan te leggen?</u>

Bijlage 3

Resultaten stakeholderanalyse

Wat zijn de verschillende stakeholders in dit project?

1. Pachters zijn individuen (veelal agrariërs) of organisaties die landbouwgrond pachten van ASR real estate. De pachters zijn belangrijke stakeholders omdat hun tevredenheid en bereidheid direct van invloed kan zijn op de haalbaarheid van het project. Daarnaast zijn zij degene die het onderhoud aan de houtige landschapselementen uit zullen moeten voeren. Op de percelen waar houtige landschapselementen worden aangeplant kunnen minder gewassen worden verbouwd. Daarnaast moet men de vierkante meters van de mestplaatsingsruimte aftrekken, waardoor agrariërs mogelijk mest moeten afvoeren, wat extra kosten met zich meedraagt. Kortom de aanplant van houtige landschapselementen heeft directe gevolgen voor de bedrijfsvoering. **Invloed groot: rol sleutelfiguur**
2. De beleggers zijn belanghebbende voor ASR real estate, maar wat minder voor dit project omdat zij niet aan de lat staan voor het dagelijkse bestuur van het fonds. Zij hebben wel medezeggenschap over de koers van het fonds en delen mee in de winst. Daarnaast investeren ze in het fonds waardoor ze een directe impact hebben op de financiële prestaties en het rendement van het fonds. Het verduurzamen van de pacht, heeft mogelijk een aanzuigende werking voor nieuwe beleggers, daarom is het van belang om de investeerders te informeren. **Invloed beperkt: rol geïnteresseerde**
3. Medewerkers van ASR real estate zijn belangrijke stakeholders omdat zij essentieel zijn voor de bedrijfsvoering en de prestaties van het fonds. Het is belangrijk om hun belangen te begrijpen omdat zij de uitvoering doen en mede de koers van het fonds bepalen op zowel strategisch als operationeel niveau. Daarnaast wordt er vanuit ASR gestreefd naar een vitaal landelijk gebied, hun visie sluit aan op verschillende beleidsterreinen van uit de verschillende overheden. Door de lijn die ASR real estate heeft ingezet stimuleren ze agrariërs om te verduurzamen waardoor dit een stimulans kan zijn om een transitie van het agrarische bedrijf in gang te zetten. **Invloed groot: rol sleutelfiguur**
4. Rentmeesters zijn de belangrijkste stakeholders binnen dit project. Zij zijn namelijk erfbetreders en beschikken over kennis op het gebied van subsidies en regelingen, en kunnen een ondersteunende en adviserende rol spelen voor agrariërs. Zij kunnen een sleutelrol vervullen bij het vergroten van het draagvlak voor de aanplant van houtige landschapselementen. Door proactief agrariërs te voorzien van informatie omtrent de laatste ontwikkelingen op het gebied van wet en regelgeving, beleid en subsidieregelingen, word er in een vroeg stadium informatie verschaft, waarop in kan worden gespeeld door de agrariër bij het maken van keuzes voor de toekomst. **Invloed groot: rol sleutelfiguur**
5. De rijksoverheid is een belangrijke stakeholder voor ASR real estate omdat zij invloed heeft op regelgeving en beleid dat van invloed kan zijn op de landbouwgrond en de bedrijfsvoering van het fonds. Zij geven sturing aan het interne beleid dat bij ASR gevoerd wordt omdat wet en regelgeving hierop aan stuurt. Daarnaast zijn er vanuit de rijksoverheid financiële middelen, subsidies en kennis beschikbaar voor de uitvoering van het beleid. Echter geeft dit enkel sturing en is binnen deze kaders ASR real estate vrij om te doen met het fonds wat ze willen. **Invloed groot: rol beïnvloeder**

6. De provincie Noord-Brabant en BIJ12, het samenwerkingsverband van de provincies, staan aan de basis van de uitvoering van het ruimtelijke beleid dat door de rijksoverheid wordt uitgezet. Daarnaast heeft de provincie Noord-Brabant haar eigen visie en beleid op het landelijk gebied, wat aansluit of zelfs verder gaat dan het beleid van de rijksoverheid. Voor de uitvoering hiervan beschikt de provincie Noord-Brabant over financiële middelen, subsidies en kennis. Omdat de provincie Noord-Brabant dicht bij de agrariër staat is hun invloed groot, maar hun belang op individuele gevallen maar beperkt. **Invloed groot: rol beïnvloeder**
7. Gemeenten bepalen mede de gebied specifieke doelen die men wil realiseren in een bepaald gebied. Deze doelen worden meegenomen in de STIKA-regelingen, waardoor gemeenten sturing kunnen geven aan het type houtige landschapselement dat er wordt aangeplant. **Invloed groot: rol beïnvloeder**
8. Adviseurs voorzien agrariërs van kennis en informatie op het gebied van wet en regelgeving en subsidies. Uit de interviews is gebleken dat vrijwel alle agrariërs een vaste adviseur hebben die voor hen de subsidie aanvragen doet. De adviseurs kunnen een sleutel rol vervullen in het enthousiasmeren en adviseren van agrariërs voor de aanplant van houtige landschapselementen. **Invloed groot: rol sleutelfiguur**
9. Het Brabants landschap heeft met hun ervenplus programma en kennis omtrent houtige landschapselementen relatief veel invloed binnen dit project (Brabants Landschap, sd). Echter heeft het Brabants landschap geen wettelijke taak of instrumenten die agrariërs kunnen bewegen tot het aanplanten van houtige landschapselementen. Het Brabants landschap heeft daarentegen wel middelen om agrariërs te stimuleren, en beschikken zij over de benodigde aanplant en beheer kennis. **Invloed beperkt: rol Toeschouwer**

Externe organisaties (buiten dit project):

1. Landschappen NL is een overkoepelende terrein beherende organisatie die zich inzet voor behoud, beheer en ontwikkeling van natuur en landschap in Nederland. De organisatie werkt samen met verschillende partners aan het behoud van houtwallen, houtsingels, kleine stukjes bos en andere houtige landschapselementen. Partners zijn onder anderen het Brabants Landschap, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Door de diversiteit een terrein beherende partners kan landschappen NL een rol spelen bij het overdragen van kennis op het gebied van houtige landschapselementen. Daarnaast is landschappen NL in staat om vrijwilligers te mobiliseren voor het onderhoud van houtige landschapselementen. **Invloed groot: rol sleutelfiguur**
2. Natuurmonumenten is een organisatie die zich richt op het behoud van natuur, landschap en cultuurhistorisch erfgoed in Nederland. De organisatie beheert verschillende natuurgebieden met voornamelijk grasland en heide en landschapselementen, waaronder houtwallen, bosjes en singels. Natuurmonumenten beheert voornamelijk grotere stukken groen die prominenter in het landschap aanwezig zijn. **Invloed beperkt rol: toeschouwer**
3. Staatsbosbeheer is een Nederlandse organisatie die verantwoordelijk is voor het beheer van de Nederlandse bossen, natuurgebieden en landschappen. De organisatie zet zich in voor het behoud en de ontwikkeling van houtige landschapselementen. **Invloed beperkt rol: toeschouwer**
4. IVN Natuureducatie is een organisatie die zich richt op het vergroten van de betrokkenheid van mensen bij de natuur. De organisatie organiseert educatieve activiteiten en projecten om mensen bewust te maken van de waarde van houtige landschapselementen en het belang van behoud en beheer. **Invloed beperkt rol: toeschouwer**
5. De LTO (Land- en Tuinbouw Organisatie) is een Nederlandse belangenorganisatie voor agrarische ondernemers. Zij behartigen de belangen van agrariërs en tuinders, daarnaast zitten zij als overkoepelende organisatie aan tafel bij het formuleren van beleid. Ze vergroten de onderlinge samenwerking van agrariërs en hebben een sleutelrol in het verduurzamen en het delen van kennis binnen de agrarische sector. Op bedrijfsniveau spelen zij een minder grote rol. **Invloed beperkt rol: beïnvloeder**
6. BoerenNatuur speelt met hun betrokkenheid een directe rol bij agrarisch natuur- en landschapsbeheer, dus ook bij de aanplant van houtige landschapselementen. BoerenNatuur schetst de randvoorwaarden van de ANLb subsidie, waardoor ze een grote invloed hebben op de aanplant van de verschillende type landschapselementen. Daarnaast treden ze ondersteunend op voor leden, en beschikken ze over veel expertise op het gebied van landschapselementen en natuurinclusieve landbouw. Binnen dit project is er een potentiële sleutelrol weggelegd voor BoerenNatuur. **Invloed groot: rol sleutelfiguur**
7. NIOO-KNAW is een relevante partij voor de aanplant van houtige landschapselementen vanwege hun wetenschappelijke kennis en expertise op het gebied van ecologie, biodiversiteit en duurzaam landgebruik. Ze kunnen advies en begeleiding bieden om ervoor te zorgen dat de aanplant van houtige landschapselementen effectief is en positieve ecologische en maatschappelijke resultaten oplevert. Daarnaast kan NIOO-KNAW de effecten van houtige landschapselementen monitoren, en ondersteuning bieden voor het integreren en combineren van de juiste soorten. **Invloed groot rol: beïnvloeder**

8. SBNL is een landelijke en particulieren natuurorganisatie die zich inzet voor behoud van natuur, landschap en (cultureel) erfgoed. Dit doet SBNL doormiddel van het beschikbaar stellen van fondsen voor zowel particulieren als agrarische initiatieven die hieraan een bijdragen leveren. SBNL heeft zich ten doel gesteld om in iedere provincie in Nederland een fonds in te richten waar verschillende initiatieven financiële steun aan kunnen vragen. Echter moet een initiatief wel passend zijn, en wordt het fonds gefinancierd door donateurs en vrijwilligers. Dit maakt dat de middelen beperkt zijn. **Invloed beperkt rol: Toeschouwer**

Bijlage 4

Maatschappelijke en ecologische baten.

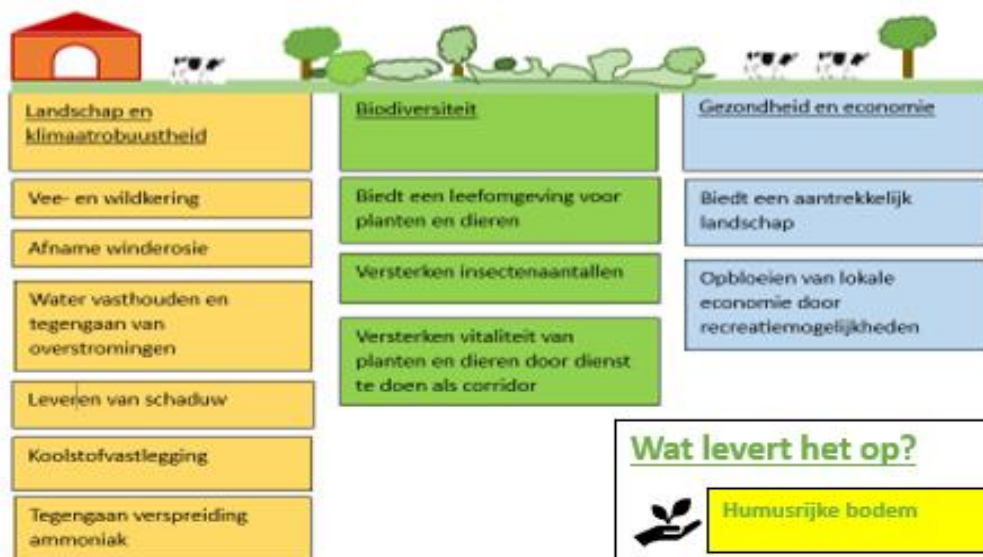
Baten van houtige landschapselementen	Thema	Uitleg	Ten gunste van:
Vee- en wildkering	Landschap en klimaat robuustheid.	Houtige landschapselementen kunnen bij goed onderhoud ondoordringbaar worden voor vee en wild.	Agrarische onderneming
Minder erosie door wind		Houtige landschapselementen zorgen voor een afname in de windsnelheid (Tsiouris & Marshall, 1998; Hessel et al., 2011). Hierdoor heeft de wind minder grip op de bodem en zullen voedingsstoffen niet verwaaien.	Agrarische onderneming
Opvangen wateroverstromingen		Houtige landschapselementen hebben een bufferende werking in het opvangen van water. Heggen hebben een wateropvangcapaciteit die 5 tot 30 maal hoger is dan in aangrenzend akkerland (Holden et al., 2019).	Agrarische onderneming Maatschappij
Leveren van schaduw		Houtige landschapselementen leveren schaduw en halen de temperatuur met 5° Celsius omlaag. Graasdieren kunnen hier profijt van hebben.	Agrarische onderneming
Afvangen ammoniak en pesticiden		Heggen zorgen voor een afname in windsnelheid waardoor ammoniak afgevangen kan worden. Hierdoor is er ook minder verspreiding van ammoniak en pesticiden (Tsiouris & Marshall, 1998). Dat leidt tot een verminderde inwaai van stikstof in Natura 2000-gebieden.	Biodiversiteit Maatschappij
Koolstof vastleggen		Houtige landschapselementen leggen koolstof vast. Scheerheggen (130 cm hoog) kunnen per m ² 14 kilogram aan koolstof vastleggen (Rijsdijk, 2022).	Maatschappij
Natuurlijke plaagdierbestrijding	Bestrijden gewasplagen en ziektes	Bij inzet van de juiste plantensoorten kunnen houtige planten een bijdrage leveren aan de natuurlijke plaagdierbestrijding van aangrenzende gewassen. Een aantal houtige planten in houtige landschapselementen leveren namelijk, voor plaagdierbestrijders, nectar om de levenscyclus te voltooien (van Rossum et al., 2022).	Agrarische onderneming
Tegengaan verspreiding bodempathogenen		Houtige landschapselementen zorgen voor een afname in windsnelheid. Hierdoor zal de wind minder grip hebben op de bodem waardoor bodempathogenen minder verspreid worden in het landschap (Rijsdijk, 2022).	Agrarische onderneming
Humusrijke bodem		Houtige landschapselementen hebben een humusrijke bodem. Deze bodem heeft een sterk ontwikkelde natuurlijke afweer tegen ziektes. De natuurlijke afweer kan helpen voor het bestrijden van plaagdieren in een aangrenzend gewas (Jambhulkar et al., 2015).	Agrarische onderneming

Aantrekkelijk landschap	Gezondheid en economie	Houtige landschapselementen zorgen voor een landschap waar recreatie plaats kan vinden (van de Bos, 2007). Hierdoor is er meer beweging en minder kans op depressies.	Maatschappij
Opbloeien plaatselijke economie		Door de toename van recreatie kan de lokale economie opbloeien in een regio (van de Bos, 2007).	Maatschappij
Leefomgeving voor dieren	Biodiversiteit	Houtige landschapselementen bieden nestplaatsen voor vogels. Daarnaast leveren ze rust- en foerageerplaatsen voor vogels, zoogdieren, reptielen en amfibieën	Biodiversiteit
Versterken insectaantallen		Houtige landschapselementen hebben verschillende soorten planten in bloei staan. Deze planten trekken insecten aan en zorgen voor een toename van de aantallen insecten. Zo komen in bloemrijke heggen vier keer zoveel wilde bijen voor dan in bloemrijke weiden (Croxtton et al., 2002).	Biodiversiteit
Leefomgeving voor inheemse planten		Houtige landschapselementen bieden inheemse plantensoorten een plaats. Deze inheemse plantensoorten krijgen daardoor een betere verspreiding binnen een landschap. Daarnaast profiteren insecten van deze bloemen.	Biodiversiteit
Dienstdoen als corridor		Houtige landschapselementen dienen als corridor voor vogels, zoogdieren, amfibieën en insecten binnen een landschap (Précigout & Robert, 2022; Forman & Baudry, 1984). Hierdoor kunnen soorten zich beter verspreiden waardoor genenuitwisseling plaatsvindt. Dit zorgt voor vitale populaties van soorten.	Biodiversiteit

Houtige landschapselementen in een oogopslag

Houtige landschapselementen zijn verdwenen. A.s.r. real estate en HAS-green academy handen ineen geslagen om te onderzoeken hoe we deze terugkrijgen.

In deze factsheet zijn de ecologische, maatschappelijke en economische baten kort en bondig toegelicht. Deze factsheet geeft een overzicht van de diensten, kosten en opbrengsten van een houtig landschapselement. Dit overzicht heeft als doel kennis over te brengen aan agrariërs.

Wat kost het per meter?

Element	Aanleg ¹	Onderhoud ²
Houtwal	€8,53	€1,85
Struweelhaag	€8,75	€3,00
Scheerheg	€11,20	€2,45

1. Aanlegkosten eenmalig.

2. Onderhoudskosten jaarlijks.

Wat levert het op?

Humusrijke bodem

Natuurlijke plaagdierbestrijding

Afname verspreiding bodempathogenen

GLB-subsidie

ANLb-subsidie

STIKA-regeling

Ervenplus programma

Te combineren met pachtkorting a.s.r.

scheerheg

Struweelhaag

Houtwal

a.s.r. real estate

HAS
green
academy

Bijlage 6

Europese/nationale subsidies

Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)

Het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) is een beleidskader van de Europese Unie (EU) dat gericht is op het reguleren en ondersteunen van de landbouwsector in de lidstaten (Europa Nu, 2023). Het gemeenschappelijk landbouwbeleid heeft twee hoofddoelstellingen:

Inkomenssteun: Het bieden van financiële ondersteuning aan agrariërs om een eerlijk inkomen te garanderen. Dit wordt gerealiseerd door middel van directe betalingen aan agrariërs op basis van verschillende regelingen, zoals de basisbetaling en betalingen voor vergroening.

Plattelandontwikkeling: Het verduurzamen van de landbouw, milieubescherming, biodiversiteit, innovatie en stimuleren van plattelandseconomie. Hierbij worden ook maatregelen genomen om jonge agrariërs te ondersteunen, en door agrariërs te voorzien van educatie, en te investeren in plattelandsinfrastructuur.

Landschapselementen zijn hout, water en overige elementen waarop u geen landbouwactiviteit uitoefent. Zij tellen vanaf 2023 mee voor de basispremie. Dit is een groot verschil met het vorige GLB. Het betekent wel dat u ze moet registreren in Mijn percelen. Voor een paar landschapselementen kunt u ook subsidie aanvragen, bijvoorbeeld ANLb.

Voor wie?

- Agrariërs die een hectarepremie willen ontvangen.
- Agrariërs die met eco-activiteiten willen starten en daarvoor een eco-premie willen ontvangen. Sommige randgevallen zijn te combineren met ANLb.
- Agrariërs die samen met andere partijen willen samenwerken om lokale, regionale uitdagingen op te pakken of kennis willen opdoen en delen.

Looptijd

Aanvraagperiode: 1 maart 2023 t/m 15 juni 2023, uitbetaling 2023-2027

Voorwaarden

- De landschapselementen waarvoor subsidie wordt aanvraagt zijn op 15 mei 2023 in gebruik als eigendom, huur of pacht.
- Men heeft schriftelijke of mondelinge toestemming van de eigenaar, de verhuurder of de verpachter voor het opgeven van de landschapselementen.
- De eigenaar, de verhuurder of de verpachter moet de toestemming kunnen bevestigen.
- Men voldoet verder aan de voorwaarden die de eigenaar, de verhuurder of de verpachter aan het gebruik van de landschapselementen stelt.
- Is er sprake van onderverhuur? Dan heeft de verhuurder toestemming nodig van de eigenaar voor de onderhuur.
- Het landschapselement ligt op landbouwgrond of grenst daaraan.
- Grond die geen landbouwgrond is (hier kan men geen subsidie voor ontvangen) mag het landschapselement niet helemaal omsluiten. Dus bijvoorbeeld een heg midden op een erf telt niet (Rijksdienst voor ondernemend Nederland, 2022).

Vergoeding:

- De hoogte van de subsidie is afhankelijk van het type landschapselement en de omvang daarvan, echter is het een meekoppelkans om zowel subsidie te ontvangen vanuit de eco-regeling als pachtkorting vanuit a.s.r.

Meer informatie:

<https://www.rvo.nl/onderwerpen/glb-2023/landschapselementen>

Provinciale subsidies Noord-Brabant

ANLb agrarisch natuur- en Landschapsbeheer

Een ANLb-subsidie staat voor Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer-subsidie. Het is een vorm van subsidie die wordt verstrekt aan agrariërs en grondeigenaren die zich inzetten voor het behoud en de verbetering van natuur en landschap op hun gronden. Het ANLb-subsidieprogramma is gericht op het stimuleren van agrarisch natuurbeheer, waarbij boeren en grondeigenaren bepaalde maatregelen nemen om de natuurwaarden op hun percelen te vergroten. Dit kan bijvoorbeeld het zijn het: creëren van bloemrijke akkerranden, het behoud van houtwallen, het aanleggen van poelen of het bevorderen van weidevogelbeheer (Rijksdienst voor ondernemend Nederland, 2023). De ANLb-subsidie wordt verstrekt door Bij12, het samenwerkingsverband van de verschillende provincies in Nederland. De ANLb-subsidie kan men in verschillende vormen toe worden gepast, hieronder is een voorbeeld uitwerking gemaakt voor het beheer van (L01.02) houtwallen en singels (Bij12, zd).

Voor wie?

- Agrariërs die agrarische activiteiten uitvoeren op hun gronden kunnen in aanmerking komen voor de ANLb-subsidie. Dit kunnen zowel gangbare, als biologische agrariërs zijn.
 - Particulieren en grondeigenaren die land bezitten en een bijdrage willen leveren voor natuur- en landschapsbeheer, kunnen ook in aanmerking komen voor de ANLb-subsidie.
 - Niet-agrarische ondernemers die gronden bezitten en zich willen inzetten voor natuur- en landschapsbeheer kunnen eveneens in aanmerking komen voor de ANLb-subsidie. Dit kunnen bijvoorbeeld natuurbeschermingsorganisaties, recreatieondernemers of bedrijven in de milieusector zijn.
- Overheidsinstanties, zoals gemeenten, provincies en waterschappen, die verantwoordelijk zijn voor het beheer van gronden en natuurgebieden, kunnen ook aanspraak maken op de ANLb-subsidie (Bij12, zd).

Looptijd

1 januari 2023 t/m 31 december 2028

Voorwaarden:

Subsidieverplichtingen

- Op natuurterrein: De beheerder dient het landschapselement in stand te houden. De wijze waarop hij deze instandhoudingsverplichting invult, is aan de beheerder zelf.
- Op landbouwgrond: Het beheerpakket landschap kent een aantal beheereisen die moeten worden nageleefd.
- De voorwaarden en verplichtingen die aan het ontvangen van ANLb-subsidie worden gesteld kunnen mogelijk gebiedseigen zijn. Daarom kunnen de randvoorwaarden en vergoedingen per gebied afwijken (Bij12, zd).

Beheereisen

- Tenminste 75% van de oppervlakte van het element wordt als hakhout beheerd en periodiek afgezet.
- Snoeihout mag op stapels of rillen in het element verwerkt worden voor zover het de ondergroei en/of de stoven niet schaadt.

- Er mag geen snoeihout verbrand worden in of in de directe omgeving van het element en als snoeihout versnipperd wordt mogen de snippers niet verwerkt worden in het element.
- Er mogen geen gewasbeschermingsmiddelen, behalve bij bestrijding van ongewenste houtsoorten (Amerikaanse vogelkers, Amerikaanse eik, Robinia en Ratelpopulier) middels een stobbenbehandeling, en meststoffen in het element gebruikt worden.
- Het wallichaam wordt in stand gehouden als het element daarvan is voorzien.
- Het element mag niet betreden en/of beschadigd worden door vee. Indien het element is afgerasterd moet het raster op een zodanige afstand staan dat vraat aan stammen wordt voorkomen.
- Sloopmaaisel of bagger mag niet verwerkt worden in het element.
- Het afzetten van het element wordt alleen verricht in de periode tussen 1 oktober en 15 maart. Overhangende takken kunnen gedurende het gehele jaar worden teruggesnoeid (Bij12, zd).

Vergoeding

- De vergoeding hangt af van het type landschapselement en de omvang daarvan.
- LET OP: ANLb-subsidie is in uitzonderlijke gevallen te combineren met GLB-subsidie, maar over het algemeen is dit niet mogelijk.
- De ANLb-subsidie is te combineren met de pachtkorting vanuit a.s.r.

Meer informatie:

<https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/subsidiestelsel-natuur-en-landschap/agrarisch-natuurbeheer-anlb/>

Aanleg landschapselement en herstel cultuurhistorisch landschapselement, subsidie

De subsidieregeling “aanleg landschapselement en herstel cultuurhistorisch landschapselement” is bedoeld voor het aanleggen van landschapselementen zoals beplanting, amfibieën poelen en natuurvriendelijk oevers. Deze landschapselementen dienen te worden gerealiseerd in gebieden met een natuur of agrarische bestemming. Voor het herstel van een cultuurhistorisch landschapselement kan subsidie worden aangevraagd (Provincie Noord-Brabant, 2020).

Voor wie?

Particulieren, ondernemers (agrariërs) en overheden.

Looptijd

1 januari 2023 t/m 15 december 2023.

Voorwaarden:

Enkele belangrijke voorwaarden voor subsidieverlening zijn:

- Het project wordt uitgevoerd op gronden met een natuur- of agrarische bestemming.
- Het project vindt plaats buiten het Natuur Netwerk Brabant.
- Er worden landschapselementen gerealiseerd minimaal 10 meter buiten het agrarische bouwvlak.
- Met de uitvoering van het project mag niet worden begonnen voordat de subsidieaanvraag is ingediend (Provincie Noord-Brabant, zd).

Vergoeding

- Het totale beschikbare budget voor 2023 is € 255.000.
- Het subsidiebedrag bedraagt voor particulieren en ondernemers maximaal 80% van de subsidiabele kosten tot een maximum van € 10.000 voor particulieren en €75.000 voor Ondernemers. Voor overheden bedraagt de subsidie maximaal 50% van de subsidiabele kosten tot een maximum van € 75.000.
- Is te combineren met de pacht korting regeling vanuit a.s.r.

Meer informatie:

https://www.brabant.nl/applicaties/producten/natuur_aanleg_landschapselement_en_herstel_cultuurhistorisch_landschapselement_subsidie_152544

Stimuleringsregeling landschap (STIKA)

De stimuleringsregeling landschap is een subsidieprogramma dat gericht is op het bevorderen en behouden van het landschap en de natuurwaarden. Het programma heeft als doel agrariërs, particulieren, ondernemers en overheden te stimuleren om maatregelen te nemen die bijdragen aan landschapsverbetering, natuurontwikkeling en cultuurhistorisch landschapsherstel. Daarnaast kan de subsidie worden gebruikt om de waardedaling van de grond mee te compenseren. De specifieke doelen en maatregelen van de Stimuleringsregeling Landschap kunnen per regio verschillen, omdat deze worden vastgesteld op gemeentelijk niveau. De provincie Noord-Brabant heeft veldcoördinatoren, die een agrariër kan ondersteunen bij het maken van het plan en het aanvragen van de subsidie (Provincie Noord-Brabant, 2020).

Voor wie?

Particulieren, ondernemers (agrariërs).

Looptijd

Doorlopend

Voorwaarden:

- Men dient een perceel in gebruik te hebben dat gelegen is in het buitengebied en het mag geen erf zijn. De bestemming van het perceel dient agrarisch of natuur te hebben.
- Het perceel ligt buiten natuurnetwerk Brabant of stedelijk gebied.
- Er is voor de desbetreffende locatie geen wettelijke verplichting opgelegd voor het aanleggen van natuur.
Het ontwerp past binnen de opstellingscriteria die gelden binnen de desbetreffende gemeente (Provincie Noord-Brabant, 2020).

Vergoeding

- De subsidies variëren ongeveer van 1.000 euro tot 25.000 euro per deelnemer.
- Deze subsidie is te combineren met de pachtkorting van a.s.r.

Meer informatie:

<https://www.landbouwenvoedselbrabant.nl/documenten%20landbouw%20en%20voedsel%20brabant/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=1755376>

Ervenplus programma Brabants landschap

Het ervenplus programma is erop gericht om nestmogelijkheden te creëren voor verschillende soorten zoogdieren en vogels die rondom een boerenerf leven. Door de jaren heen zijn de erven steeds verder versteent, en zijn er veel broed en nestelplaatsen verdwenen, waardoor soorten rondom een agrarisch bedrijf langzaam verdwijnen. Met de aanplant van houtige landschapselementen rondom het boerenerf of op aangrenzende percelen kan het leefgebied van verschillende soorten worden hersteld (Brabants Landschap, zd).

De deelnemers ontvangen kosteloos:

- Een advies over de natuurwaarde op het erf
- Een erf scan
- Een passend erfplan voor het desbetreffende bedrijf
- Advies en compensatie voor soortgerichte maatregelen.
- Streekeigen beplanting.
- Een beheeradvies voor de bestaande en nieuwe beplanting.
(Provincie Noord-Brabant, 2020)

Voor wie?

Particulieren en agrariërs.

Looptijd

Doorlopend

Voorwaarden:

- Het erf ligt in een van de deelnemende gemeenten
- Het erf ligt buiten de bebouwde kom

Vergoeding

- Eenmalig ca. 1.100 euro.

Meer informatie:

https://www.brabantslandschap.nl/help-mee-op-eigen-erf-of-land/ervenplus/?gclid=Cj0KCQjw1rqkBhCTARIsAAHz7K3F1FZj4Rm8v1mWUWVINFBhAVPxSqOUQr4CkzMUfw1gwiiTWRaRJ-EaAu2DEALw_wcB

Pachtkorting a.s.r.

Beloningssysteem voor duurzame landbouw

Met als doel de duurzaamheidstransitie in de agrarische sector verder te versnellen, streeft a.s.r. ernaar om agrariërs te belonen die zich bereid zijn tot het verduurzamen van hun bedrijf. Aan agrariërs die grond pachten bij a.s.r. wordt een korting van 5 tot 10% aan op de canon of pacht aangeboden wanneer zij voldoen aan specifieke duurzaamheidseisen.

In overleg met de agrarische sector heeft a.s.r. een eisenpakket opgesteld waaraan agrariërs moeten voldoen om in aanmerking te komen voor de pachtkorting. Deze eisen zijn onderverdeeld in drie thema's: bodem, biodiversiteit en bedrijfsvoering. Jaarlijks dient men te verklaren dat ze nog steeds aan de gestelde voorwaarden voldaan wordt. De beloning is beschikbaar voor alle vormen van agrarische (erf)pacht voor zowel bestaande als nieuwe contractanten.

Duurzaamheidseisen voor de bodem

Bodemgegevens moeten beschikbaar worden gesteld aan de Stichting Open Bodemindex (OBI) en de OBI-score te delen met a.s.r. Daarnaast moeten agrariërs zich inspannen om de OBI-score te verbeteren en op deze manier wordt een bijdragen geleverd aan een gezondere bodem.

Duurzaamheidseisen voor biodiversiteit

Deelnemende agrariërs moeten maatregelen nemen die vallen onder het Overzicht Beheerpakketten Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb), hierbij wordt bedoeld op de aanplant van houtige landschapselementen. Deze maatregelen moeten gebiedsgericht zijn en voldoen aan de randvoorwaarden die in het gebied worden gesteld. Er wordt een minimumpercentage van 5% van de totale oppervlakte van het agrarisch bedrijf gehanteerd. Hierbij wordt niet gekeken naar alleen de grond die van a.s.r. wordt gepacht, maar naar het totale bedrijfsareaal. Daarnaast kan er ook aan de duurzaamheidseisen worden voldaan als men minstens 15% van het bouwplan besteedt aan de teelt van vlinderbloemige gewassen zoals klaver en luzerne.

Duurzaamheidseisen voor bedrijfsvoering

Voordat het contract wordt afgesloten, dient men een bedrijfsplan in te dienen dat voldoet aan de gestelde eisen. Gedurende de gehele looptijd van het contract moet er worden voldaan aan de geldende randvoorwaarden van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) op het gebied van milieu, gezondheid en dierenwelzijn. Dit bedrijfsplan moet elke vijf jaar worden vernieuwd.

Meer informatie:

<https://asrrealestate.nl/huren-en-erfpachten/landelijk-vastgoed/beloning-voor-duurzaam-boeren>

Bijlage 7

Aanleg- en beheerplan

Landschap

De drie agrariërs die bereid zijn om houtige landschapselementen aan te planten, komen alle drie uit Noord-Brabant. Twee agrariërs hebben hun bedrijf liggen in de Brabantse Kempen namelijk in Veldhoven en Borkel en Schaft, en de andere agrariër zijn bedrijf ligt in Boxtel midden in het Groenewoud. Deze beide gebieden hebben hun eigen specifieke opbouw en kenmerken van het landschap, waarmee rekening mee moet worden gehouden. De agrariërs zijn vrij in de keuze in wat voor houtige landschapselementen ze willen aanplanten en waar, daarom zijn de kenmerken van de Kempen uitgewerkt zodat de agrariërs een gebied specifieke keuze kunnen maken. De kenmerken van het Groenewoud zijn niet meegenomen omdat er na het vooronderzoek geen contact meer kon worden gemaakt met de desbetreffende agrariër. De locatie voor de realisatie van het houtige landschapselement moet afgestemd worden met de desbetreffende agrariër.

De Kempen (Veldhoven & Borkel en Schaft)

De Kempen is een gebied dat zich van oudsher uitstrekt van Eindhoven tot aan Antwerpen en Maastricht. De Kempen is op te delen in een Nederlands en Belgisch gedeelte, en wordt doorkruist door verschillende beekdalen zoals onder andere het Dommeldal. Het landschap van de (Nederlandse) Kempen kenmerkt zich door een combinatie van bossen, heidevelden, zandverstuivingen en vennen. Het is een omgeving met een rijke natuurlijke diversiteit aan planten en diersoorten. Het is een gebied met uitgestrekte bossen, men vindt er dichte naaldbossen, gemengde bossen en loofbossen (Moll, z.d).

Zandverstuivingen

Deze grote zandvlaktes, ook wel bekend als 'stuifzanden', zijn ontstaan door het wegblazen van de bovenste laag zand door de wind. De zandverstuivingen geven het landschap een uniek karakter en bieden een thuis aan specifieke planten en dieren die zich hebben aangepast aan deze zanderige omgeving zoals bijvoorbeeld de kommavinder. Unieke habitattypen die hier onder andere voorkomen zijn: stuifzandheiden met struikhei, vochtige heidenen droge heiden (Provincie Noord-Brabant, 2017).

Vennen

De mens heeft een groot aandeel gehad in het vormen van het landschap, zo is het gebied al eeuwenlang beloond en zijn ervan oudsher veel agrariërs in het gebied. Naast de agrarische activiteiten heeft de turfwinning zijn weerslag gehad op het landschap waardoor er vennen zijn ontstaan. Dit is zowel kunstmatig als natuurlijk gebeurt, rondom de vennen zijn veel kleinen meren te vinden met moerasvegetatie zoals riet. Unieke habitattypen die hier onder andere voorkomen zijn: zure vennen, zwak gebufferde vennen (Provincie Noord-Brabant, 2017).

Bossen

In de Kempen vindt men veel verschillende type bos, om de droge zandgrond gedijen veel verschillende soorten. Op de drogere gebieden vindt men bossen met eiken, beuken of naaldbomen, en op de nattere gebieden een samenstelling van berken, elzen en wilgen. De naaldbomen die in het

gebied aanwezig zijn komen hier oorspronkelijk niet voor en worden voornamelijk gebruikt voor de productie van hout.

Houtige landschapselementen

Van oudsher zijn de onderstaande houtige landschapselementen aanwezig in het gebied. Daarom wordt gekeken naar de toepassing van deze elementen. In het landschap (Kempen) waar de deelnemende agrariërs zitten zijn struweelhagen, scheerheggen en houtwallen van oudsher aanwezig. Houtige landschapselementen zoals knotwilgen zijn niet passend in deze regio vanwege het droge karakter van de aanwezige zandgronden.

Houtwallen zijn lineaire elementen bestaande uit bomen en struiken die vaak dienen als perceel scheidingen. Ze zijn ontstaan door het stapelen van opgeworpen aarde en het aanplanten van bomen en struiken. Houtwallen bieden nestgelegenheid voor vogels, vormen corridors voor dieren en fungeren als windschermen. Soorten die kunnen worden toegepast zijn:

- Eenstijlige meidoorn¹
- Sleedoorn
- Wilde liguster
- Hazelaar
- Gewone vlier
- Wilde lijsterbes
- Vogelkers (Europees)³

Singels zijn smalle stroken met bomen en struiken die eveneens vaak als perceel scheidingen fungeren. Ze kunnen bestaan uit verschillende boomsoorten, zoals eiken, elzen, en wilgen. Houtsingels zijn bredere varianten van singels en bevatten vaak ook struikgewas. Deze elementen bieden nestgelegenheid voor vogels, vormen schuilplaatsen voor wild en dienen als corridor voor fauna. Soorten die kunnen worden toegepast zijn:

- Eenstijlige meidoorn¹
- Sleedoorn
- Wilde liguster
- Hazelaar
- Gewone vlier
- Wilde lijsterbes
- Vogelkers (Europees)³

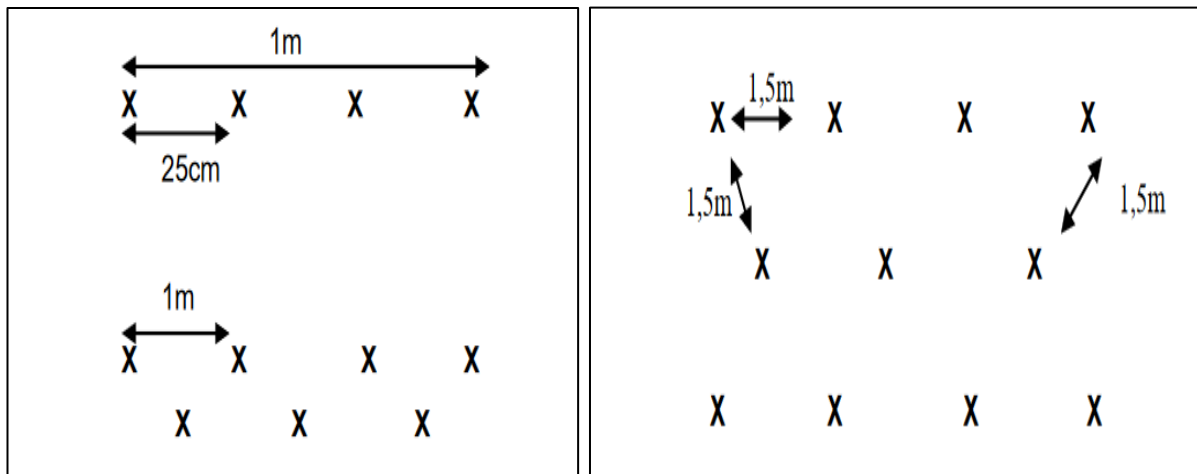
Inrichting & onderhoud

Houtige landschapselementen verschillen in aanleg en beheer (tabel 1). Het type inrichting en het beheer van een houtig landschapselement zorgt voor het ontstaan van verschillen tussen de elementen. Om aanspraak te kunnen maken op de pachtkorting van a.s.r. dient men minimaal 5% van het gepachte areaal aan te planten met houtige landschapselementen. In dit aanleg- en beheerplan wordt de focus gelegd op drie verschillende houtige landschapselementen; houtwallen, scheerheggen en struweelhagen. Wij adviseren voor de aanleg: struweelhagen en houtwallen ten behoeve van de lokale biodiversiteit door het hebben van een langere bloeitijd (door minder frequent snoeiwerk). De lange bloeitijd bevordert de levenscyclus voor een breed scala aan insectensoorten.

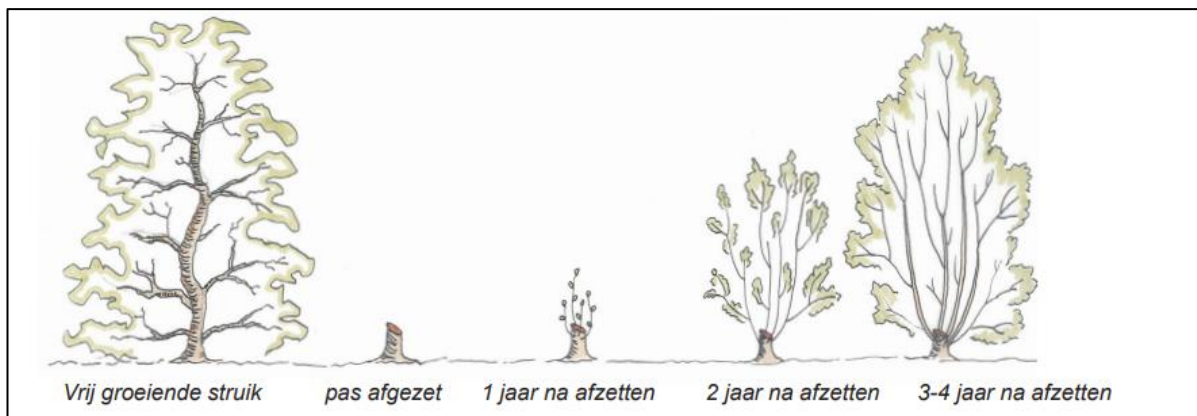
Tabel 2: overzicht van de verschillende type houtige landschapselementen. Kolom twee geeft een indicatie van de plantafstanden met betrekking tot de aanleg van desbetreffend element. Kolom drie geeft de onderhoudsfrequentie aan waarbij gesnoeid en afgezet wordt. Het afzetten houdt in dat gesnoeid wordt tot op een hoogte welke gelijk is aan de stamdikte van desbetreffend houtig element.

Type houtig element	Plantafstanden voor de aanleg	Onderhoudsfrequentie
Houtwal	Houtwallen zijn ongeveer 3 meter breed. Planten dienen aangeplant te worden in een driehoek verband met 1,5 meter per plant.	Houtwallen worden frequent, in de winter (om de 12 jaar) afgezet tot op een hoogte welke gelijk is aan de stamdikte. Enkele bomen kunnen met rust gelaten worden (overstaanders).
Scheerheg	4 planten per strekkende meter. Voor bloeiende hagen 1 tot 1,5 meter tussen de planten.	1 keer per jaar gesnoeid. 1 keer in de 10 jaar afgezet.
Struweelhaag	2 a 3 planten per strekkende meter. Voor bloeiende heggen 1 tot 1,5 meter tussen de planten.	Om de 6-8 jaar snoeien in het najaar. Afzetten kan tussen de 6-15 jaar plaatsvinden.

Figuur 1 geeft schematisch de inrichting van scheerheggen, struweelhagen en houtwallen weer. Scheerheggen zijn minder dan 2 meter breed. Houtwallen zijn doorgaans breder dan 3 meter. Voor de aanplant van houtwallen wordt geadviseerd om een driehoeksverband aan te houden (de Wilde, z.d.).

Figuur 1: inrichting van scheerheggen (linksboven), struweelhagen (linksonder) en houtwallen (rechts) (de Wilde, z.d.).

Figuur 2: mate van vegetatieontwikkeling na het afzetten van een struweelhaag (Stichting Landschapsbeheer Gelderland, 2019).

Voor de aanplant van een houtig element wordt geadviseerd om inheemse boom- en plantsoorten te combineren. Deze soorten zijn aangepast aan de Nederlandse bodem en klimaatomstandigheden. Daarnaast zijn deze soorten minder gevoelig voor ziekten, insectenvraat en schimmels (de Wilde, z.d.).

Hieronder een lijst met Nederlandse soorten die geschikt zijn voor de aanplant:

- Eenstijlige meidoorn¹
- Sleedoorn
- Gelderse roos²
- Wilde liguster
- Hazelaar
- Wilde kardinaalsmuts²
- Gewone vlier
- Sporkehout
- Wilde lijsterbes
- Haagbeuk

- Spaanse aak
- Vogelkers (Europees)³

Enkele van de boven genoemde soorten hebben in de winter een aantrekkende werking voor plaagdiersoorten, hierdoor kunnen deze plaagdieren in het voorjaar schade aanrichten bij aangrenzende gewassen.

¹ niet in combinatie met aangrenzende fruitbomen.

² niet in combinatie met suikerbiet als aangrenzend gewas.

³ niet in combinatie met aangrenzende graangewassen.

Tips voor de aanleg en onderhoud:

- Voor de aanplant moet plantmateriaal 2-3 jaar oud zijn.
- Men adviseert om bomen die wintergroen zijn aan te planten in oktober.
- Het is raadzaam om bomen die niet wintergroen zijn aan te planten tussen november en april.
- Voor het verwijderen van distels is het raadzaam om geen bestrijdingsmiddelen gebruiken in de heg of houtwal.

Kosten aanleg & onderhoud

De aanleg- en onderhoudskosten zijn berekend aan de hand van: factsheets Kostenindicatie aanleg nieuw bos en landschapselementen (Teeuwen et al., 2020). De kosten zijn in dit plan uitgerekend per strekkende meter en zijn zowel minimaal als maximaal berekend (tabel 2).

Bij de minimale kosten is de toepassing en beheer van onderstaande elementen niet meegenomen.

- Nutriëntengift
- Plaatsen veeraster
- Onderhoud aan dit veeraster

De nutriëntengift is bevorderlijk voor de groei van de jonge aanplant, de hoeveelheid is afhankelijk van de vruchtbaarheid van de bodem. Het veeraster beschermt de aanplant voor vraatschade. Het plaatsen van een veeraster is uitsluitend nodig als het perceel grenst aan natuur of door vee wordt begraasd. Het is aan de agrariër zelf om een inschatting te maken welke elementen noodzakelijk zijn voor de aanleg van de houtige landschapselementen.

Tabel 3: overzicht van de aanleg- en onderhoudskosten per strekkende meter. De minimale en maximale kosten zijn berekend.

Kosten in €	Aanplant	Veeraster	Nutriëntengift	Onderhoud	Onderhoud veeraster	Minimale kosten aanleg	Maximale kosten aanleg
Houtwal	4,30	3,70	0,53	1,85	0,58	4,30	8,53
Struweelhag	4,80	3,70	0,25	3,00	0,55	4,80	8,75
Scheerheg	7,40	3,70	0,10	2,45	0,30	7,40	11,20

De kosten voor de aanplant van een houtig landschapselement zijn eenmalig. De hierboven genoemde kosten zijn berekend voor het jaarlijks onderhoud.

Voorbeeldberekening totale kostenplaatje

De agrariër heeft in de lengterichting van de pachtgrond ruimte voor een struweelhaag. De lengte is in dit geval 50 meter. De agrariër wil een veeraster toepassen en géén nutriëntengift doen.

Dan volgt:

Totale kosten = aanlegkosten + onderhoudskosten

Aanlegkosten: (aanplantkosten* aantal meters) +(veeraster*aantal meters).

Dat geeft: $(4,80*50)+(3,70*50) = \textbf{€410 voor het jaar van aanplant.}$

Onderhoudskosten: (onderhoudskosten*aantal meters)+(onderhoudskosten veeraster* aantal meters)

Dat geeft: $(3,00*50)+(0,55*50) = \textbf{€177,50 per jaar aan onderhoudskosten.}$